

АПОЛОГИЯ НА ХРИСТИЯНСТВОТО

Квинт Септимий Флоренс ТЕРТУЛИАН

Превод Стела Панайотова
Редактор Росен Сирوماхов
София * 1991
Преводът е направен по изданието:

Tertullien
Apologetique
Ed. Jean Pierre Waltzing, Albert Severyns
Paris, "Les Belles letters" , 1971
© Стела Панайотова, преводач с/о Jusautor, Sofia, 1991 .

Апология на християнството

Апология на християнството.....	1
I.....	4
II.....	5
III.....	8
IV.....	9
V.....	10
VI.....	11
VII.....	12
VIII.....	13
IX.....	14
X.....	16
XI.....	18
XII.....	19
XIII.....	20
XIV.....	21
XV.....	22
XVI.....	23
XVII.....	24
XVIII.....	25
XIX.....	25
XX.....	27
XXI.....	28
XXII.....	31
XXIII.....	32
XXIV.....	34
XXV.....	35
XXVI.....	37

Апология на християнството

XXVII.....	37
XXVIII.....	38
XXIX.....	38
XXX.....	39
XXXI.....	40
XXXII.....	40
XXXIII.....	40
XXXIV.....	41
XXXV.....	42
XXXVI.....	43
XXXVII.....	43
XXXVIII.....	45
XXXIX.....	45
XL.....	47
XLI.....	49
XLII.....	49
XLIII.....	50
XLIV.....	51
X LV.....	51
XLVI.....	52
XLVII.....	53
XLVIII.....	55
XLIX.....	57
L.....	57

* * *

Квинт Септимий Флоренс Тертулиан - една от най-представителните фигури на латинската апологетика - е роден около 160 г. в Картаген. Произхожда от езическо

Апология на християнството

семейство, баща му е римски центурион.. Получил е високо общонаучно, риторическо и юридическо образование, след което е бил адвокат в Рим. Там той приема и християнството, а скоро след това - около 195 г. — се завръща в Картаген, където се проявява като безкомпромисен защитник на епископалната църква от нападките на езичници и гностици. Малко след 200 г. обаче сам той се отделя от тази църква и се присъединява към суровата есхатологично - аскетична секта на монтанитите. По всичко изглежда, че към края на живота си се е откъснал и от монтанизма и е основал собствена секта. Починал е след 220 година.

От многобройните, неизменно високотемпераментни съчинения на Тертулиан, до нас са достигнали тридесет и едно произведения. Въпреки безспорно сложните му отношения с епископалната църква, като несъмнен негов принос се схващат и до днес неговите (първи в латиноезичната традиция) разсъждения по тринитарния въпрос и въвеждането на съответната терминология. Приписваното му " *Credo quia absurdum*" твърде близко не само по дух, но и по буква на множество негови твърдения (срвн. "За плътта Христова", 5), има парадигматично място в християнската католическа доктриналност при насочеността и към хармониране на разума и вярата.

Сред съчиненията му - най-значимите от които са "Срещу гностиците", "Срещу Маркион", "Срещу Праксея", "За душата", "За свидетелството на душата", "За кръщението", "За идолопоклонничеството" и др. - на челно място бива поставяна неговата "Апология", която чрез това издание е първият текст на Тертулиан, представен изцяло в български превод.

Георги Каприев

I

1. Управници на Римската империя, вие, които заседавате на открито и високо място, почти на самия връх над града, за да раздавате правосъдие, ако не ви е позволено явно да разглеждате и публично да разследвате причините за преследването на християните, ако вашият престиж поради загриженост за справедливостта се бои или срамува да предприеме съдебно дирене единствено в този специален случай, ако най-сетне омразата към това учение, която усърдно се занимава с частни доноси, затвори устата на защитата, както става най-често, то нека тогава бъде позволено на истината да достигне до ушите ви поне по тайния път на нямото писмо.

2. Истината не иска нищо за себе си, защото не се учудва на .положението си. Тя знае, че живее като странница по земята, че лесно среща врагове сред чужденците, но че си има род, дом, надежда, благодат и достойнство на небето.

3. Какво вреди на законите ви - господари в своето царство, ако тя бъде изслушана? Ще се прочуе ли повече мощта им, ако осъдят истината, без дори да я изслушат? Всъщност, ако я осъдят, без да я изслушат, ще си навлекат не само омраза поради несправедливостта си, а и подозрение в известно предубеждение, тъй като не са пожелали да изслушат нещо, което нямаше да осъдят, ако го бяха изслушали.

4. И така, обвиняваме ви първо в несправедлива омраза към името "християнин". Същият мотив, който привидно оправдана несправедливостта ви, всъщност я подсилва - това е невежеството ви. Защото какво по-несправедливо от това, да мразиш нещо непознато, пък дори и то да заслужава омразата ти? То заслужава омраза само тогава, когато се разбере дали я заслужава.

5. Но ако не се знае дали я заслужава, как може да се обоснове справедливостта на омразата, която трябва да се доказва съвсем не чрез външен признак, а чрез вътрешна убеденост? А след като мразят, защото не знаят какво представлява това,

Апология на християнството

което мразят, защо да не може то да е такава, каквото не трябва да мразят? Така опровергаваме едно чрез друго и давете положения - че те не го познават, защото го мразят, и че несправедливо го мразят, защото не го познават.

6. Ето и доказателството за невежеството им, което, оправдавайки несправедливостта им, я осъжда: тези, които преди са мразели, защото са били невежи, веднага, щом сложат край на невежеството си, престават и да мразят. Вследствие на това те стават християни поради прозрението си и започват да мразят това, което са били, и да изповядват това, което са мразели. Те стават толкова много, колкото вие ни наброявате.

7. Оповестява се, че християните са обсебили цялата държава, че са изпълнили полята, укрепленията, островите, че хора от всеки пол, възраст, положение и звание са приели това име, и се скърби, сякаш това причинява някаква щета.

8. И въпреки това управниците не се стремят да преценят дали тук не се крие някакво добро начало. Не им е позволено да предположат нещо правилно, не им е угодно да го проверят по-бързо! Само тук човешкото любопитство замира! Обичат невежеството, докато другите се радват на познанието. Колко по-силно щеше да ги заклейми Анахарсис като безумци, които съдят разумните!

9. Те предпочитат да не знаят, защото вече мразят! Така предварително заключават, че онова, което не познават, е такава, каквото не биха могли да мразят, ако го познаваха. Но в случай, че не се намира нищо, заслужаващо омраза, най-добре е да сложат край, на несправедливата си омраза. Ако пък се установи, че омразата е заслужена, тя не само не губи нищо, но дори прибавя към упоритостта си славата на собствената си справедливост.

10. Но, ще каже някой, не може да се отсъди предварително, че нещо е добро само защото обръща към себе си много хора: та колко много са се обърнали към злото! И все пак истинското зло не дръзват да го защитават дори тези, които са обсебени от него. Природата е покрила всяко зло или със страх, или със срам.

11. Най-сетне, злодеите се стремят да се укрият, избягват да се появяват, треперят да не ги заловят, отричат, когато ги обвиняват, дори когато ги изтезават признават трудно и не винаги, в крайна сметка страдат, когато ги осъдят: изброяват злоумишлените атаки срещу самите тях, приписват слабостта си на съдбата или на звездите. Не искат да е тяхно дело това, което признават за лошо.

12. Нима християнинът върши нещо подобно? Той не се срамува от никого, не се разкайва пред никого освен, естествено, за това, че и по-рано не е бил християнин. Ако го разкрият, се прославя; ако го обвиняват, не се защитава; ако го запитат, дори доброволно си признава; ако го осъдят, благодари.

13. Какво е това зло, което не притежава естествените признаци на злото: страхът, срамът, увъртането, разкаянието, оплакването? Какво е това зло, провинилият се в което се радва, обвинението в което е желано и наказанието за което е победа? Не можеш да наричаш безумие нещо, което си изобличен, че не познаваш.

II

1. Ако със сигурност сме най-големите престъпници, защо ни третирате по друг начин, а не като равностойните нам, сиреч като останалите престъпници, след като едно и също престъпление трябва да се третира по един и същ начин?

2. Когато други биват обвинени във всичко, в което сме обвинявани и ние, те доказват невинността си и в собствени речи, и посредством адвокати. Предоставя им се

Апология на християнството

възможността да отговарят, да спорят, тъй като изобщо не е позволено да се осъждат незащитили се и неизслушани хора.

3. А единствено на християните не е разрешено да кажат нещо, за да отхвърлят обвинението, за да отстоят истината, за да попречат на съдията да бъде несправедлив. От тях се очаква само това, което е необходимо за всеобщата омраза: да признаят името си, а не да се разследва престъплението им.

4. Когато водите следствието на някой друг престъпник, вие не се задоволявате моментално с признаването на името - убиец или светотатец, или кръвосмесител, или обществен враг (да не говоря за обвиненията срещу нас), за да се произнесете, ако не разгледате обстоятелствата, характера на деянието, броя, начина, мястото, времето, съмишлениците, съучастниците му.

5. А спрямо нас не предприемате нищо подобно, макар че би трябвало по същия начин да изтръгвате с мъчения това, което лъжливо ни се приписва, а именно: с колко детеубийства е омърсен всеки, колко кръвосмешения е потулил, кои готвачи, кои кучета са присъствали. Колко ли велика щеше да е славата на председателстващия съда, ако беше открил християнин, погълнал стотина невръстни деца!

6. Но ние установихме, че е било забранено дори издирването ни. По време на провинциалното си управление Плиний Млади осъдил някои християни, а други принудил да се отрекат, но объркан все пак от големия им брой, се допитал до император Траян какво да прави по-нататък. Писал му, че с изключение на упорития им отказ да извършват жертвоприношения, не е открил в тайнствата им нищо друго, освен навика да се събират на разсъмване, за да възпяват Христос като Бог и да скрепяват с договор един ред, който забранява човекоубийството, прелюбодеянието, лъжата, вероломството и останалите злодеяния.

7. Тогава Траян му отговорил, че тези хора наистина не трябва да се издирват, но трябва да се наказват, ако бъдат доведени пред съда.

8. О, мнение, неизбежно противоречиво! То забранява да се издирват, сякаш са невинни, и повелява да се наказват, сякаш са виновни. Пощадява и свирепства, затваря си очите и ги отваря на четири. Защо само се подлагаш на сурова критика? Ако осъждаш, защо също и не издирваш? Ако не издирваш, защо също и не оправдаваш? Из всички провинции се разпращат военни патрули, за да преследват разбойниците, всеки човек воюва срещу осквернителите на императорското величие и срещу обществените врагове: издирването обхваща и съучастниците, и съмишлениците.

9. Само християнинът не е позволено да се издирва, но е позволено да се предава на съд, сякаш издирването има за цел нещо друго освен предаването на съд. И така, осъждате доведения в съда, който никога не е искал да се издирва и който според мен не е заслужил наказание не просто защото е невинен, а защото е заловен, без да е трябвало да се издирва.

10. Но дори в съда не ни третирате според процедурата за осъждане на злодеите. Спрямо другите, когато отричат, вие прилагате изтезания, за да си признаят, а единствено спрямо християните ги прилагате, за да отрекат. Ако делото ни беше лошо, ние всъщност щяхме да отричаме, а вие щяхте с изтезания да ни принуждавате да си признаем. Затова едва ли щяхте да смятате, че не се налага злодеянията ни да се разследват чрез изтезания, защото само от признаване на името сте се убедили, че те са извършени - та нали ако днес един убиец направи самопризнание, вие, макар и да сте отлично осведомени за убийството, все пак с мъчения изтръгвате от него обстоятелствата около престъплението?

11. След като от признаването на името ни вие предварително си съставяте мнение за нашите злодеяния, още по-нелепо е да мислите, че ще се отречем от

Апология на християнството

признанието си поради мъченията, та като отречем името си, същевременно да отречем и злодеянията си, за който предварително сте си съставили мнение от признаването на името ни.

12. Но не, мисля си аз, вие не искате да умрем, макар че ни смятате за най-големите злодеи. Може би казвате на убиеца: "Отречи!", може би заповядвате светотатецът да бъде разкъсан, ако упорито си признава? Ако в действителност не постъпвате така с виновниците, тогава вие ни осъждате като невинни, сякаш не искате невинните да упорстват в това свое признание, което според вас трябва да накажете по необходимост, а не поради справедливост.

13. Човекът заявява: "Аз съм християнин". Казва какъв е, а вие искате да чуете какъв не е. Вие, който председателствате издирването на истината, полагате всички усилия, за да чуете лъжа единствено от нас. "Такъв съм, - казва християнинът, - какъвто ме питаш дали съм наистина. Защо ме измъчваш така нелепо? Аз си признавам, а ти ме измъчваш. Та какво щеше да правиш тогава, ако отричах?" Явно не хващате лесно вяра на другите, когато отричат, а на нас, щом отречем, веднага ни вярвате.

14. Това противоречие трябва да ви изглежда подозрително: да не би тук да се спотаява някаква скрита сила, която да ви направлява, противно на уредбата и природата на съдопроизводството, противно на самите закони. Законите, ако не се лъжа, повеляват злодеите да се разкриват, а не да се прикриват. Те предписват призналите вината си да се осъждат, а не да се оправдават. Същото формулират и сенатските решения, и императорските постановления. Властта, чиито служители сте вие, е гражданска власт - не тиранично деспотство.

15. При тираните изтезанията се прилагат като наказание, а при вас те се свеждат само до разследване. Вие спазвате закона си относно изтезанията, който са нужни само до изтръгването на признание, и ако то ги изпревари, те ще се окажат излишни - тогава се дава път на присъдата. Виновният трябва да изтърпи заслуженото наказание, а не да бъде освободен.

16. И накрая, никой не иска да освобождава призналия си престъпник, не е позволено да се иска подобно нещо. Затова никой и не помисля да отрича. Ти считах християнина за виновен за всички престъпления, за враг на боговете, на императорите, на законите, на правите, на цялата природа и го принуждаваш да се отрече, за да освободиш този, когото не би могъл да освободиш, освен ако отрече.

17. Кривиш си душата пред законите. Искаш да отрече, че е виновен, за да го направите невинен дори и за миналите му прегрешения, макар и той да не иска. Откъде се взе това ваше безумие да не схващате дори, че трябва да се вярва по-скоро на призналия доброволно, отколкото на отричащия по принуда. А нима принуденият да се отрече, ще се отрече искрено и, вече освободен след съдебния процес, няма да се надсмее над вашата омраза, след като отново е станал християнин.

18. Понеже във всички случаи ни третирате различно от останалите престъпници, като се стремите само към едно - да загубим името "християнин" (а ние наистина го губим, ако вършим това, което вършат нехристияните), то можете да проумеете, че този процес е свързан не с някакво престъпление, а с нашето име, преследвано с една преднамерена враждебност, целяща най-вече следното: хората да не искат със сигурност да узнаят това, което със сигурност знаят, че не познават.

19. Затова и вярват в непотвърдени клевети по наш адрес и не искат да ги проучат, за да не се потвърди, че те не съвпадат с това, в което са искали да вярват, и за да осъдят това ненавистно на преднамерената им враждебност име не чрез потвърдени престъпления, а чрез своите предубеждения и чрез собственото му признание. Затова

Апология на християнството

ни изтезавате, когато си признаваме, наказвате ни, когато упорстваме, и ни освобождавате, когато се отричаме, защото воювате всъщност срещу името ни.

20. Най-сетне, когато заклеимявате в съдебното си решение един човек като християнин, защо не го наречете и убиец, ако християнинът може да бъде убиец? Защо не го наречете и кръвосмесител или с някое друго от имената на престъпленията, които ни приписвате? Само срещу нас ли се червите и срамите да произнасят названията на престъпленията? Ако името "християнин" не е название на нито едно престъпление, то твърде нелепо е престъплението да се състои единствено в името.

Ш

1. А как да окачества факта, че мнозина се нахвърлят върху името "християнин" с такава сляпа омраза, че не могат да кажат добра дума за някого, без да упреknат това име? "Добър човек е Гай Сей, само дето е християнин." Друг пък казва: "Чудя му се на Луций Тит - умен мъж, а взе, че стана християнин". Никой не се замисля дали Гай не е добър, а Луций умен, именно защото са християни и дали не са християни точно поради това, че единият е умен, а другият - добър.

2. Езичниците хвалят това, което познават, а порицават онова, което не познават. Те се нахвърлят върху онова, което познават, заради това, което не познават. А всъщност по-справедливо е да преценят неизвестно- то посредством известното, отколкото да осъждат известното заради неизвестното.

3. Други пък започват да заклеимяват хора, известни преди покръстването си като бродяги, отрепки и негодьяи, в същия ден, в който са ги хвалили. Поради сляпата си омраза те неволно се изказват добре за тях: "О, колко е забавна тази жена, колко е мила! Колко е игрив този младеж, колко е любвеобилен. А и двама- та - християни!" Така излиза, че името им е причина за усъвършенстването им.

4. Някои заради удобствата си дори се примиряват с тази омраза, задоволени от несправедливостта, стига това, което мразят, да не е в дома им. Мъжът прогонва целомъдрената си вече съпруга, без да ревнува повече, бащата се отрича от покорния си вече син, чиито немирства по-рано е търпял, господарят отвръща благосклонния си взор от роба, който е вече вярващ. И така всеки; който реши да се усъвършенства чрез това име, става омразен. Постигнатото благо не е толкова голямо, колкото омразата към християните!

5. Но ако омразата е насочена срещу името, кой е виновен за имената? Какво обвинение можем да от- правим срещу думите, освен това, че произнасянето на някое име звучи варварски или вешае зла поличба, че е проклятие или пък е безсрамно? А името "християнин" ("помазан"), доколкото е разтълкувано, се извежда от "помазване". Но дори когато го произнасят погрешно като "християнин" (защото нямате точна представа дори за името), то пак е съставено от сладост и благосклонност. И тъй, у невинните хора обект на омраза е дори невинното име.

6. Но това учение е ненавистно и заради името на своя създател. Какво необичайно има в това, едно учение да прехвърли името на учителя върху последователите му? Нима философите не се наричаха платоници, епикурейци, питагорейци подобно на учителите си? А също така не се ли именуваха стоици и академици заради местата на своите срещи и сбирки? По същия начин и лекарите взеха прозвището си от Еразистрат, граматичите - от Аристарх, готвачите - от Апиций.

7. Откритото споменаване на името, преминало от учредителя в организацията, не обижда никого. Очевидно, ако някой одобри един лош учител и едно лошо учение, той ще одобри и лошото им име, достойно за омраза по вина на учението и учителя.

Апология на християнството

Затова, преди да намразим името, е редно да опознаем учението чрез създателя му или създателя чрез учението му.

8. А сега, като се пренебрегват изследването и опознаването и на двете, се обвинява и се преследва името и само една дума е достатъчна, за да се осъдят непознатото учение и непознатият му създател, защото носят това име, а не защото са изобличени в нещо.

IV

1. И ето, след като направих това кратко въведение, за да ви убедя колко несправедлива е всеобщата омраза към нас, ще изложа доказателствата за нашата невинност. Аз не само ще отхвърля обвиненията, които ни се отправят, но дори ще ги насоча срещу тези, които ни обвиняват. Така и хората ще разберат, че пороците, които те виждат в самите себе си, не се срещат у християните и обвинителите ще се изчервят (нямам предвид само най-порочните, които обвиняват най-достойните, а и тези, които своеволно обвиняват своите близки).

2. Подред ще отговоря на всяко едно обвинение - какво казват, че правим тайно, какво виждат, че вършим явно, в кои дела ни смятат за престъпници, в кои за безполезни, в кои - за заслужаващи присъда, в кои - за достойни за присмех.

3. Когато нашата правота се опълчи срещу всички обвинения, в крайна сметка авторитетът на законите се изпречва срещу нея било за да се обяви, че след думата на закона нищо повече не може да се обсъжда, било за да се предпочете принудителното подчинение пред истината. Затова ще се спра първо на законите, и то заедно с вас - нали сте техни защитници.

4. Най-напред, като се осланяте на закона, вие ни повелявате: "Не е позволено да съществувате!", и ни налагате тази заповед без никакъв по човешки обоснован мотив. Така признавате насилието и безправното си господство, налагано като от настанил се в крепост - та си тирании, щом заявявате, че съществуването ни не е позволено, защото така ви се иска, а не защото в действителност не трябваше да е позволено.

5. Ако не искахте то да бъде позволено, защото не трябваше да бъде позволено, то несъмнено не трябва да бъде позволено, защото е лошо. Но по същата логика се предполага, че е позволено това, което е добро. Ако установя, че е добро това, което законът забранява, не мога ли въз основа на тази предпоставка да забраня това, което и законът с право щеше да забрани, ако то беше лошо? Ако твоят закон е сгрешил, той според мен е създаден от човек, а не е произлязъл от небето.

6. Учудвате ли се, че човек може или да сгреша при учредяването на някакъв закон, или да поправи грешката си, като го отхвърли? Нима и законите на самия Ликург, усъвършенствани от спартанците, не причиниха на своя създател толкова мъка, че той сам се обрече на глад и уединение?

7. Нима и вие благодарение на практиката, която разбулва мрака на древността, не оглеждате ежедневно и не орязвате цялата стара и обрасла гора от закони с новите секири на преработените решения и постановления?

8. Нима вчера Север, най-консервативният принцип, не отхвърли въпреки достолепната им стародавност тъй безсмислените Папиеви закони, които противно на Юлиевите повеляваха да се зачеват деца, преди да се сключи брак?

9. Но съществуваха и такива закони, според които кредиторите можеха да съсекат на части длъжниците си. Все пак тази жестокост бе премахната по-късно по всеобщо съгласие. Смъртното наказание бе заменено с позорно жигосване: чрез

Апология на християнството

прилаганата конфискация на имуществото бе предпочетено кръвта да се разлива в срамна червенина, вместо да се пролива.

10. Колко закони, които трябва да се преработят, все още ви убягват! Нито броят на годините им, нито авторитетът на създателите им може да им спечели уважение, а само тяхната справедливост. Затова, ако ще самите те да осъждат, заслужено биват осъдени, щом като се разбере, че са несправедливи.

11. Но защо ги наричаме несправедливи? Ако наказват само едно име, те са направо глупави. Ако пък наказват делата, защо наказват само по името дела, които у другите хора преследват, след като са потвърдени чрез простъпката, а не само чрез името? Кръвосмесител съм - защо не ме издирват? Убивам невръстни деца - защо не ме изтезават? Извършил съм нещо срещу боговете, срещу Цезарите - защо не ме изслушат, мене, които имам с какво да се оневиня?

12. Нито един закон не забранява да се осъжда това, което запрещава да се върши. Понеже нито съдията ще наказва справедливо, ако не е разбрал, че е допуснато нещо забранено, нито гражданинът ще се подчинява стриктно на закона, ако не знае какво е наказуемо.

13. Нито един закон не дължи убеждението, че е справедлив, на самия себе си, а на тези, от които очаква подчинение. Впрочем един закон е подозрителен, ако не иска да бъде проверен, а е деспотичен, ако се налага, без да е проверен.

V

1. Сега да кажем нещо и за произхода на този вид закони. Имаше старинен декрет, който забраняваше обожествяването на императора без одобрението на сената. Марк Емилий отлично го знаеше, когато ставаше въпрос за неговия бог Албурн. В подкрепа на нашата теза говори и фактът, че у вас божествеността се мери според човешките прищевки. Ако богът не се понрави на човека, той няма да стане бог. Трябваше човекът да е благосклонен към бога.

2. Тиберий, по чисто време християнството се появи на света, след известията за събитията в Сирия - Палестина, разкрили там истинността на божествената същност на Христос, изложи пред сената благосклонно си отношение. Сенатът го отхвърли, защото не бе проверил истинността на тези събития. Цезарят остана на своето мнение, като заплаши със смърт обвинителите на християните.

3. Направете справка в хрониките си. Там ще откриете, че пръв Нерон се разбесня с императорския си меч срещу изповядващите това учение, веднага щом то се появи в Рим. Ние дори се гордеем, че първият ни хулител е такъв, защото, които го познава, е наясно, че Нерон е осъждал само най-достойни неща.

4. Същото опита и Домициан, този полу-Нерон в жестокостта. Но понеже у него все пак имаше нещо човешко, той лесно прекрати начинанието си, като възстанови дори честта на тези, които бе пратил в изгнание. Нашите гонители винаги са били такива - несправедливи, безчестни, презрени. Вие самите обикновено ги осъждате и възстановявате честта на осъдените от тях.

5. Но от толкова принципси до ден-днешен, сведущи и в човешките, и в божествените неща, посочете поне един, истински воювал срещу християните!

6. Ние, напротив, можем да посочим един свой защитник, ако се разгледа внимателно писмото на Марк Аврелий, този достолепен император, което свидетелства за прословутата жажда на войските в Германия, Тя била утолена от поройния дъжд, измолен от войниците, които по една случайност се оказали християни. Както негласно

Апология на християнството

отклони наказанието от тези хора, така явно с други средства императорът го обезсили, като дори заплаши обвинителите им с още по-сурово наказание.

7. Какви са тогава тези закони, които се прилагат спрямо нас от безчестните, несправедливите, презрените, свирепите, тщеславните, безумните? Траян отчасти отмени тези закони, като забрани да се издирват християните, не ги приложи нито Веспасиан, макар че разгроми юдеите, нито Адриан, макар че изследваше всички любопитни факта, нито Пий, нито Вер.

8. И тъй, злодеите щяха да бъдат осъдени на изстребление по-скоро от най-достоините императори, техни врагове естествено, отколкото от подобните на самите тях.

VI

1. Сега бих искал най-ревностните защитници и поддръжници на законите и на родните ви институции да отговорят относно верността, почитта и подчинението си спрямо разпоредбите на своите предци - дали не са скъсали с някоя от тях, дали не са се отклонили от някоя, дали не са забравили най-необходимите и целесъобразни постулати на учението за добрите нрави.

2. Къде потънаха всеизвестните закони, възпиращи трупането на богатства и незаконните домогвания до власт, които заповядваха за едно угощение да се изразходват не повече от сто медни аса и да се поднася не повече от една кокошка, при това неохранена; които изправиха пред сената с обвинение в незаконно домогване до властта един патриций, задето имал десет фунта сребро; които моментално сриваха новопостроените театри, задето развърщавали нравите; които не позволяваха лекомислено и безнаказано да се присвояват знаците на достойнството и на почтения произход.

3. А сега виждам, че пировете трябва да се наричат вече "стопирове" заради харченето на стотици сестерции и че среброто от рудниците се отлива в блюда - тук нямам предвид притежаваните от сенаторите, а от либертините и от тези, които още превиват гръб под камшика. Виждам, че театрите не достигат и че съвсем не са празни. Безсрамната страст дори зиме не замръзва, а спартанците първи измислиха ненавистния плащ за игрите. Виждам още, че няма вече никаква разлика между облеклото на матроните и на проститутките.

4. Що се отнася до жените, порядките на вашите предци, които покровителстваха скромността и въздържанието, напълно отмряха. Тогава всяка жена носеше злато само на един пръст, белязан като залог от жениха с годежния пръстен. Тогава съпругите до такава степен се въздържаха от виното, че умориха от глад една матрона, задето била разпечатала винарската изба. При управлението на Ромул друга жена само вкусила от виното и била посечена от мъжа си Метений.

5. Затова всяка жена беше длъжна да целува близките си, та да проверяват дъха и.

6. Къде е онова брачно щастие, крепено от нравите, при което за близо шестстотин години след основаването на Рим не бе отбелязан развод в нито един дом? А сега по телата на жените няма част, ненатруфена със злато, няма нито една целувка, недъхаща на вино, а разводът вече е нещо желано, същински плод на брака.

7. Вие, тъй покорните, скъсахте дори с порядките, установени с уважение от вашите бащи спрямо боговете ви. Със сенатско решение консулите прокудиха татко Либер заедно с мистериите му не само от Рим, но и от цяла Италия.

Апология на християнството

8. Достъпът до Капитолия е забранен на Серапис, Изида, Харпократ с неговия Кинокефал, т.е. те са изхвърлени от курията на боговете. Консулите Пизон и Габиний, които съвсем не бяха християни, ги низвергнаха, като разрушиха дори и олтарите им, понеже смятаха, че по този начин смазват порочните, срамни и безполезни суевория. А вие, след като ги възстановихте, ги удостоихте с височайше величие.

9. Къде е благоговението, къде е преклонението, което дължите на предците си? Отричате се от тях чрез облеклото си, чрез начина си на живот, чрез уредбата на дома си, чрез чувствата и дори чрез думите си. Непрестанно възхвалявате древността, а с всеки изминал ден възприемате нов начин на живот. По това личи, че докато отстъпвате от добрите порядки на предайте си, вие спазвате и съхранявате това, което не трябва, а това, което трябва, не пазите.

10. Има една традиция на бащите ви, която изглежда пазите с най-голямо усърдие и до днес и в потъпкването на която обвинявате най-вече християните. Имам предвид ревностното почитане на боговете, спрямо което древността прегреша твърде тежко. Въпреки че възстановихте олтарите на Серапис, станал вече римски бог, въпреки че принесохте беснованията си в жертва на Бакх, станал вече италиански бог, аз ще ви изтъкна при сгоден случай, че вие презряхте и нарушихте тази традиция пряко волята на предците си.

11. А сега ще отвърна и на позорната мътва за тайните ни злодеяния, за да си открия пътя за обсъждане и на явните.

VII

1. Наричат ни най-големите злодеи заради някакъв тайнствен обряд, свързан с убиване на дете, с изяжда-нето му и с кръвосмешение след пира, устройвано, както разправят, от кучета, които преобръщали светилниците - същински сводници, покриващи с мрак култа към нечестивата похот. От край време ни обвиняват, а вие не полагате никакви грижи да разследвате това, в което толкова дълго ни обвиняват. Или го разследвайте, ако вярвате, че наистина е така, или не вярвайте, ако, не го разследвате. Лицемерието ви се обръща срещу самите вас и доказва, че това, което сами не дръзвате да разследвате, не съществува. Съвсем друго задължение възлагате на мъчителя на християните да ги принуди не да признаят това, което вършат, а да отричат това, което са.

3. Нашето учение, както вече изтъкнахме, съществува от времето на Тиберий. Истината поема своя път, съпровождана от омразата. Веднага щом се появи, тя стана ненавистна. Тя има толкова врагове, колкото са чуждите ней. А това са най-вече юдеите поради омразата си, войниците поради неистовия си бяс, дори домашните ни роби поради своя нрав.

4. Ежедневно ни устройват засади, ежедневно ни предават, залавят ни дори на собствените ни срещи и сбирания.

5. Кой от тях се е натъквал при такъв случай на някое пеленаче, надаващо сетния си вик? Кой запази за съдията, така както ги бе открил, кървавите морди на тези циклопи и сирени? Кой откри у християнските съпруги поне една следа от сквернота? Кой скри тези злодеяния или бе подкупен да мълчи, след като ги откри, а същевременно изправи извършителите им пред съда? Ако винаги се крием, кога излизат най-вече деянията ни?

6. Нещо повече - кой може да ги извади на показ? Очевидно, не самите престъпници, защото формулата на всички мистерии налага пълно мълчание. В тайна

Апология на християнството

се пазят Самотракийските и Елевзинските мистерии, а какво остава за тези, чието разгласяване би предизвикало човешкото любопитство поради съдържащия се в тях божествен елемент?

7. Ако християните не се предават сами, то следва, че ги предават външни хора. Но откъде ще са запознати с тайнствата им външни хора, след като дори при посвещаването в благочестие непосветените се държат настрана и се избягват свидетели, освен ако нечестивите не изпитват никакъв страх?

8. Природата на мълвата е добре известна на всички. Ваша е мисълта: "Няма по целия свят по-чевръста злина от мълвата...". Защо мълвата се счита за нещо зло? Защото е крилата, защото разкрива всичко или защото най-често лъже? Дори когато донася нещо вярно, тя не избягва порочната лъжа, тъй като отнема или прибавя нещо към истината и я изопачава.

9. Нещо повече, условието за съществуването и е такова, че тя не може да оцелее, без да лъже, и живее дотогава, докато бъде потвърдена. Ако се потвърди, тя престава да съществува и, сякаш изпълнила ролята си на вестител, предава факта. Оттам нататък остава голямото факт, назовава се само фактът.

10. Никой не казва например: "Разправят, че това се случило в Рим" или "Носи се слух, че му се паднала по жребий една провинция", а твърди: "Паднала му се по жребий една провинция" или "Това се случило в Рим".

11. Мълвата, този синоним на несигурността, няма място там, където има сигурност. Понеже разумният не вярва на нищо несигурно, нима на мълвата вярва някой друг освен безразсъдния? Всеки може да прецени с каква бързина се разпространява тя, с какво упорство се налага и че трябва да е възникнала някога от един единствен първоизточник.

12. После лъкатуши от уста в уста и от уши в уши - същинските и проводници. По този начин недъгът на малкото семенце заразява и останалите слухове, така че никой не се замисля дали онази първа уста не е посяла лъжата, както често се случва, било поради изобретателна омраза, било поради произволно подозрение, било поради страстта към измамата, която съвсем не е необичайна, а е вродена у някои хора.

13. За щастие времето разбулва всичко, както свидетелстват дори вашите пословици и сентенции, пък и божествената природа поради естествената си нагласа се разпорежда нищо да не остава скрито дълго време, дори това, което мълвата не е разнесла.

14. Тогава напълно естествено мълвата остава единствен свидетел на християнските злодеяния вече толкова време. Нея призовават в качеството на наш изобличител, нея, която някога подхвърли обвинението срещу нас и след толкова дълго време го затвърди като всеобщо мнение, но и до днес не успя да го докаже.

VIII

1. За да призовем човешката природа за свидетел срещу тези, които допускат, че трябва да се вярва на подобни слухове, ето, ние предлагаме награда за подобни злодеяния - вечния живот, който те ни обещават! За миг повярвайте. Но питам аз, дали ти, който вярваш, смяташ за толкова голяма придобивка да се отправиш към вечния живот с толкова нечиста съвест?

2. Ела, забий мечата си в това невръстно дете, което не е сторило никому зло, което не се е провинило в нищо, а е син на всички ни. Или ако това задължение се пада другиму, ти само постой до човешкото същество, което умира, преди да е живяло.

Апология на християнството

Изчакай тази млада душа да си отиде, вземи прясната кръв, накваси с нея хляба си и си хапни с удоволствие.

3. Междувременно, докато още си на трапезата, обърни внимание къде е майка ти, къде е сестра ти и грижливо си отбележи, за да не сгресиш, когато се спусне кучешкият мрак. Понеже, ако не направиш кръвосмешение, ще трябва после да правиш изкупително очищение.

4. След като си посветен и причастен в подобни тайнства, получаваш вечен живот. Но искам да ми отговориш дали вечността струва толкова скъпо. Ако не, то не трябва да се вярва на всичко това. Ако пък повярваш, убеден съм, няма да го пожелаеш. А дори и да го пожелаеш, заявявам, че няма да го постигнеш. Защо други да могат, ако вие не можете? А защо да не можете, ако други могат?

5. Или може би ние сме различни по природа, някакви си кучекрили или сенкокраки чудовища, с друга подредба на зъбите, с други органи за задоволяване на кръвосмесителната страст! Ако вярваш за някого тези неща, ти можеш и сам да ги извършиш. Ти също си човек като всеки християнин. Не трябва да вярваш на нещо, след като сам не си в състояние да го извършиш. А всеки християнин е човек като теб.

6. "Но това престъпление се внушава и втълпява на невежите", твърдят враговете ни. Те не знаят, че нищо подобно не може да се приеме на сериозно относно християните, защото те са длъжни сами да се наблюдават и зорко да следят себе си.

7. За всички, които искат да се посветят в тайнствения обред, е обичайно според мен да отидат първо при "бащата на мистериите" и той да им опише какво да приготвят. Тогава той казва: "Необходимо ти е невръстно дете, което да не знае що е смърт и да се смей под ножа ти. Трябва ти също така хляб, който да наквасиш в кръвта му, освен това свещници, светилници, кучета и късове месо, с които да ги примамиш, за да преобърнат светилниците. Но преди всичко трябва да дойдеш с майка си и сестра си".

8. Ами ако те не искат или ако просто не съществуват? Колко християни живеят сами, без семейство? Тогава, предполагам, няма да те признаят официално за християнин, щом като не си брат или син.

9. А сега какво, ако всичко това се приготвя за новопосветените? Сигурно впоследствие го узнават, но го понасят и си затварят очите! Нима се боят от наказание, ако разгласят всичко, тези, които заслужават вашата защита и предпочитат да умрат, дори отколкото за живеят под бремето на такава съвест? Добре, нека се боят, но защо продължават да вършат всичко това? По-логично е да не искаш повече да си такъв, какъвто нямаше да бъдеш, ако беше наясно от по-рано.

IX

1. За да отхвърля още по-убедително тези клевети, ще изтъкна, че вие самите вършите отчасти явно, отчасти тайно същото, което вярвате, че правим ние.

2. В Африка невръстни деца се принасяха публично в жертва на Сатурн чак до проконсулата на Тиберий. Той повеси живи жреците като на оброчни кръстове по същите тези дървета, които скриваха престъпленията им в сянката си. Призовавам за свидетели войниците на баща ми, които изпълниха тази заповед на проконсула.

3. Но това кошунствено жертвоприношение тайно се извършва и до днес. Не само християните ви презират, защото нито едно престъпление не се изкоренява веднъж завинаги и нито един бог не променя нрава си.

Апология на християнството

4. След като Сатурн не пощади собствените си деца, естествено нямаше да пощади и чуждите. Но и техните собствени родители му ги принасяха и откликваха на драго сърце и ги приласкаваха, за да не ги заколят, облени в сълзи. И все пак убийството на близък се различава много от убийството изобщо.

5. Галите посичаха в чест на Меркурий възрастни хора. Оставям легендите за Таврида на театрите. Но дори в онзи богобоязлив град на Енеевите благочестиви потомци се подвизава някой си Юпитер, когото хората обливат с човешка кръв по време на зрелищата си. "Но това - казвате, - е кръвта на укротителите на животни." Да, мисля си, тя е по-добро качество от кръвта на другите хора. Но тогава не е ли много по-достойно вместо нея да се пролее кръвта на един злодей? Тя поне със сигурност се пролива от убиец, а не от звяр. О, Юпитер, християнино, ти единствен син на баща си, равен нему по жестокост!

6. Понеже няма никакво значение дали убийството на едно дете се извършва по повод жертвоприношение или по нечие хрумване, макар че за убийството на близък това е от значение, аз ще се обърна към народа. Колко от тези, стоящи наоколо, хора, алчно зинали за християнска кръв, колко от тези съдии, най-справедливи за вас и най-безпощадни спрямо нас, колко от тях искате да изправя пред съвестта им, заедно убиха собствените си деца?

7. Ако има някаква разлика между видовете смърт, то много по-жестоко е да изтръгнете диханието им под водата или да ги обречете на студ, на глад или на кучетата, защото един възрастен би предпочел да умре от меч.

8. А тъй като на нас действително ни е забранено веднъж завинаги човекоубийството, не ни е позволено дори да изтръгваме зародиш от утробата на майката, откъдето човек черпи кръв, за да се оформи. Възпрепятстването на раждането е предварително убийство - няма значение дали някой изтръгва родена вече душа или я унищожава при раждането. Това, което ще стане човек, е вече човек, както всеки плод вече се съдържа в семето.

9. Колкото до кървавото угощение и до подобните трагични ястия, проучете не е ли разказано някъде (у Херодот, мисля), че у някой народи двамата съюзници сключват договор, като си прерязват вените и вкусят от кръвта си. Не знам как точно са вкушали кръвта си заговорниците на Каталина. Говори се, че у някой скитски племена близките на убития го изяждат.

10. Но аз отивам твърде далеч. И днес кръвта, поета с длан от пронизаното бедро и подадена в знак на приобщаване, белязва посветените на Белона. А къде останаха онези, които, за да излекуват епилепсията си, по време на зрелищата поглъщат с ненаситна жажда прясната кръв на престъпните убийци, докато тя още се стича от гърлата им?

11. А също и онези, които се угощават с животинското месо от арената, които се домогват до глигана или до елена? Онзи глиган се облизва от кръвта на човека, която го обля по време на двубоя. Онзи елен се хвърля в кръвта на гладиатора. Зрителите пожелават и стомасите на мечките, претърпкани с човешки вътрешности. Човек повръща погълнатото човешко месо. Вие, които ядете подобни неща, колко далеч стоите от трапезите на християните?

12. А тези, които с животинска стръв са зинали за човешка плът, нима вършат по-малко зло само защото я поглъщат жива? Нима стават по-малко съпричастни на безчестието, защото пият само една бъдеща кръв? Но те изяждат не просто едни невръстни деца, а вече оформени хора.

13. Засрамете се от заслеплението си пред нас, християните, които не слагаме на трапезите си дори животинска кръв и се въздържаеме от удушени и мъртви животни, за

Апология на християнството

да не се оскверним по някакъв начин с кръв, пък била тя погребана дълбоко във вътрешностите им.

14. Накрая, за да измъчвате християните, донасяте напоени с кръв колбаси, твърдо убедени естествено, че им е забранено това, чрез което искате да ги отклоните от правия път. Що за приумица е да вярвате, че тези, които се ужасяват от животинска кръв - а вие добре знаете това, - са жадни за човешка, освен ако случайно сами сте установили, че тя е по-сладка?

15. В такъв случай тъкмо човешката кръв сама по себе си трябваше да бъде също толкова добро средство за изпробване на християните, колкото и олтарът, колкото и кадилницата. Следователно разпитваните щяха да докажат, че са християни както чрез жаждата си за човешка кръв, така и чрез отказа да жертвопринасят. И обратното, те щяха да отрекат, че са християни, ако не я вкусеха, както и ако заколеха жертвата. Така или иначе нямаше да ви липсва човешка кръв при разпита на задържаните и при изпълнението на присъдите им!

16. Тогава има ли по-безчестни хора от учениците на самия Юпитер? Ктезий разказва, че персите се съвокуплявали със собствените си майки. Но и македонците будят същите подозрения - когато за пръв път гледали трагедията за Едип, те се присмели на мъката на кръвосмесителя и му подвикнали: "Хайде де, я скачай връз майка си!"

17. Сега преценете доколко вашите заблуди допринасят да извършвате кръвосмешения, когато разюзданият живот ви предостави възможност за това. Първо, оставяте синовете ви да бъдат зачевани от състрадание към някой случайно минаващ чужденец или да бъдат осиновявани от по-знатни родители. По този начин те ще се отчуждят от семейството си и неизбежно някой ден споменът за него ще се разсее. Веднага щом заблудата пусне корени, тя ще расте като посредник при кръвосмешението и родът ще се множи заедно с престъплението.

18. Тогава навсякъде - у дома, в чужбина, отвъд морета и океани - ще ви съпътства похотта, чиито Скокове ту тук, ту там могат, без да знаете, лесно да ви народят синове дори от една нищожна част от семето ви. Така пръснатите по този начин членове на един и същи род ще се сношават помежду си благодарение на човешките контакти и в своето неведение за кръвосмешението не ще могат да се познаят.

19. Нашето изключително бдително и неподатливо целомъдрие ни предпазва от подобни случайности. Защитени сме както от позор и всякакви извращения след брака, така и от евентуално кръвосмешение. Някой сред нас - старци, чисти като момчета, - са още по-твърди и отблъскват с девическо въздържание цялата огромна мощ на този грях.

20. Ако си давахте сметка, че тези престъпления се срещат сред вас, щяхте да забележите, че те не се срещат сред християните. Едни и същи очи щяха да ви уверят и в едното, и в другото. Но има два вида слепота, които лесно се съчетават - тези, които не виждат това, което съществува, вярват, че виждат онова, което не съществува. Именно това ще докажа в хода на изложението. А сега да поговорим за явните ни престъпления.

Х

1. "Не почитате боговете ни - твърдите вие - и не принасяте жертви на императорите." След като вече веднъж сме заявили, че не почитаме боговете ви, отгук следва, че не принасяме жертви за благополучието на други хора по същата причина,

Апология на християнството

по която не принасяме и за нашето собствено благополучие. И тъй, обвинени сме в кошуństwo и в незачитане на императорското величие. Това е основната причина за обвинението, но съвсем не е единствената. И все пак тя заслужава да се проучи, стига наши съдници да не са предубеждението или несправедливостта, защото първото обезнадеждава, а втората отрича истината.

2. Ние престанахме да почитаме боговете ви от мига, в който разбрахме, че те не съществуват. Следователно трябва да поискате от нас точно тона - да докажем, че те не са богове и затова не трябва да се почитат, тъй като трябваше да се почитат само ако бяха богове. Тогава и християните трябваше да се наказват, ако се установеше, че са богове онези, които те не почитат, понеже не ги смятат за богове.

3. "Но за нас - казвате - те са богове." Апелираме към вас и се обръщаме към вашата съвест - нека тя ни прецени, нека тя ни осъди, ако успее да отрече, че всички тези ваши богове са били хора.

4. Ако и тя го отрече, ще я опровергават собствените ви стародавни паметници, от които тя научи за боговете и които до днес свидетелстват за градовете, в които са се родили, и за местата, където са оставили следи от делата си и където се сочи, че са погребани.

5. Сега да споменавам ли боговете ви - толкова многобройни и толкова различни - колко и какви са, нови и стари, варварски и гръцки, римски и чуждоземни, заграбени и осиновени, частни и всеобщи, мъжки и женски, селски и градски, морски и военни?

6. Излишно е да изброявам дори имената им. Нека ги спомена накратко не за да ги опознаете, а за да си ги припомните (вероятно се преструвате, че сте ги забравили). Преди Сатурн нямате никакъв бог, от него води началото си всичко божествено - твърде могъщо и прочуто. И така, което е било установено за създателя на боговете ви, то ще съответства и на наследниците му.

7. Колкото до писмените ви паметници, нито гръкът Диодор и Тал, нито Касий Север и Корнелий Непот, нито друг подобен коментатор на античността е заявил, че Сатурн е бил нещо друго, освен човек. Колкото пък до правдивостта на фактите, убедителни не откривам никъде, освен в самата Италия, където Сатурн, приет от Янус или Янис, както предпочитат да го наричат Салиите, се установил след многобройните си пътувания и след гостоприемството на Атика.

8. Планината, в която се заселил, била наречена Сатурнова, градът, който основал, и досега се нарича Сатурнов; най-сетне цяла Италия след названието Енотрия получила прозвището Сатурния. Той изобретил табличките за писане и монетите с отпечатан на тях образ. Затова управлява и обществената хазна.

9. Ако Сатурн е човек, той при всички случаи е роден от човек. А понеже е роден от човек, той в крайна сметка не е роден от Небето и Земята. Лесно бе човек, чиито родители са неизвестни, да се обяви за син на тези, за чиито деца се считаме всички ние. Та кой не нарича небето и земята свои баща и майка от преклонение и почит към тях или по присъщия за човека навик да твърди, че непознатото и неочаквано появилото се е паднало от небето.

10. Ето защо и внезапно появяващият се навсякъде Сатурн бил наречен "небесен жител". Простолудието нарича хората с неизвестен произход "синове на земята". Отминавам с мълчание факта, че всички тогава водели толкова безпросветен живот, та се изумявали от появата на всеки нов човек, сякаш бил бог. Че дори и днес, когато вече са образовани, хората обожествяват тези, които само преди няколко дни са погребали с всеобщо оплакване и са признали за смъртни.

Апология на християнството

11. Но достатъчно говорих за Сатурн, макар и накратко. Ще изтъкна, че и Юпитер е бил човек и също е бил роден от човек, а огромното мнозинство негови потомци са толкова смъртни, колкото и подобни на своя прародител.

XI

1. Но както не смеете да отречете, че двамата вече споменати са били хора, така упорито твърдите, че след смъртта си те са станали богове. Затова да обсъдим причините за подобно твърдение.

2. Първо, трябва да признаете, че съществува някакъв висш Бог, своеобразен притежател на божествеността, който превръща хората в богове. Понеже нямаше да е възможно боговете ви да си припишат божествеността, която не притежаваха, а, от друга страна, никой освен собственият и притежател не можеше да я предостави на тези, които не я притежаваха. Всъщност, ако не съществува никой, който да ги направи богове, вие напразно претендирате, че са станали такива, като им отнемате създателя. Естествено, ако можеха сами да се превърнат в богове, те никога нямаше да бъдат хора, имайки възможност да си осигурят по-добра участ.

4. Следователно, щом като доказах, че съществува някой, който да създава богове, ще се върна на причините, поради които хората се превръщат в богове. Но не виждам никакви други причини, освен една-единствена - онзи висш Бог се е нуждаел от служители и помощници в божествените си дела. На първо място обаче недостойно е да се мисли, че той се е нуждаел от нечие съдействие, особено на смъртен. За него щеше да е по-достойно от самото начало да създаде друг бог, който да се нуждае от съдействието на смъртен.

5. Но аз не виждам нужда от съдействие. Целият материален свят или е нероден и несътворен, според Питагор, или е роден и сътворен, според Платон, но във всеки случай той веднъж завинаги е създаден, разпределен и устроен в самото си зачеване, подреден под ръководството на един свършен разум. Не може да бъде несвършено това, което е довело всичко до свършенство.

6. И то съвсем не е чакало Сатурн и Сатурновия род. Безумии ще са хората, ако не вярват, че в самото начало от небето са се стичали порой и че звездите са сияели, че светилата са блестели, че гръмотевици са трещели и че самият Юпитер се е боял от светкавици- те, които вие му поставихте в ръката; а също, че всеки плод е избуявал от земята преди появата на Либер, Церера и Минерва, нещо повече - преди появата на първия човек, тъй като нищо, предназначено да съхранява и поддържа човека, не можеше да се прибавя след самия него.

7. Най-сетне, езичниците твърдят, че всичко необходимо за живота е открито, а не сътворено. Но всяко нещо, което се открива, трябва вече да е съществувало, а това, което е съществувало, ще се припише не на онзи, който го е открил, а на онзи, който го е сътворил, защото, преди да бъде открито, то вече е съществувало.

8. Но ако Либер е бог, защото показал лозата, то с Лукул, който пръв пренесе черешата от Понта за римляните и я разпространи из Италия, са постъпили зле, като не са го обожествили за тази заслуга като откривател на нов плод.

9. Поради това, ако вселената от самото начало остава неизменна, съставена и подредена според определени принципи, от тази гледна точка няма причина за приобщаване на човешката природа към божествената. Функциите, които разпределихте между вашите богове, бяха в началото такива, каквито щяха да бъдат дори да не бяхте създали тези богове.

Апология на християнството

10. Но вие се насочвате към друга причина, като отговаряте, че приобщаването към божествената природа е станало с цел да се възнаградят заслужилите сред смъртните. Но и тук според мен ще се съгласите, че онзи Бог, създаващ богове, се отличава с изключителна справедливост, защото не разпределя една толкова голяма награда необмислено, неправомерно или разточително.

11. И така, бих искал да се спра на заслугите. Дали са такива, че да възнесат боговете ви на небето, а не да ги запокитят по-скоро в Тартара, за който твърдите, когато ви е угодно, че е затвор за подземни наказания.

12. Защото обикновено там потъват хората, извършили безчестие спрямо родителите си или кръвосмешение със сестрите си, изневерили на съпругите си, отвлекли девиси и развратили младежи, а също така тези, които убиват и свирепстват, крадат, лъжат, и изобщо всички, които приличат на някой ваш бог. А за никой от тях не можете да докажете, че е неопетнен от престъпление или порок, освен ако отречете, че е човек.

13. Освен че не можете да отречете, че са били хора, към това се прибавят и качествата им, които не позволяват да се вярва, че после са станали богове. Ако председателствате съдилищата, за да наказвате такива хора, ако вие, порядъчните, отблъсквате с отвращение търговските сделки, разговора дори, общуването със злите и безчестните, а вярвате, че подобните на тях онзи Бог ги приобщава към своето величие, защо тогава осъждате тези, чиито съобщници обожавате?

14. Гавра с небето е вашата справедливост. Обожествявате всички най-престъпни люде, за да се поправите на вашите богове. Почитта ви към тях се изразява в обожествяване на подобните на тях.

15. Но за да оставя настрана обсъждането на това безчестие, да допуснем, че боговете ви са порядъчни, неопетнени и добри! Но колко по-достойни от тях сте оставили в преизподнята! Там са Сократ с мъдростта си, Аристид със справедливостта си, Темистокъл с военните си заслуги, Александър с величието си. Поликрат с щастието си, Крез с богатството си, Демостен с красноречието си.

16. Кой от вашите прочути богове е по-достолепен и по-мъдър от Катон, по-справедлив и по-храбър от Сципион? Кой е по-велик от Помпей, по-щастлив от Суда, по-богат от Крас, по-сладкодумен от Тулий? Колко по-голямо право имаше висшият бог да очаква именно те да бъдат приети като богове, защото отлично познаваше по-достойните? Но той избърза според мен и затвори небето веднъж завинаги и сега се черви, задето по-добрите мълчаливо страдат в преизподнята.

XII

1. Вече спирам обсъждането на този въпрос, защото зная, че като ви изтъкна какви са боговете ви, ще ви покажа какви не са в действителност. Колкото до боговете, съзирам само имена на някакви отколешни мъртъвци, слушам легенди и по легендите разпознавам култовете им.

2. Л колкото до самите изображения, не откривам нищо повече от вещества, сходни с материалите на посудата и битовия ни инвентар. Тези вещества сякаш чрез освещаването си променят съдбата на посудата и инвентара благодарение на способността на изкуството да преобразява. Но самият акт всъщност е толкова оскърбителен и кощунствен, че може да ни служи за утеха в мъките, особено на нас, наказваните заради боговете ви, защото и те самите понасят същите мъки, за да се родят.

Апология на християнството

3. Разпъвате християните на кръстове и стълбове, но коя статуя не се оформя първо от глина, напластена върху кръст или стълб? Тялото на всеки ваш бог се появява първо върху напречната греда на кръста.

4. Разкъсвате телата на християните с железни нокти, но "и върху телесните части на вашите богове жестоко връхлитат и чукове, и рендета, и пили. Обезглавявате ни, но и вашите богове са без глави, преди да влязат в действие оловото, клеят и дървените колчета. Хвърляте ни на зверовете, но на тези, които поставяте до Либер, Кибела и Целестис.

5. Изгаряте ни на клади, но и боговете ви понасят същото в първоначалната си форма. Осъждате ни на каторжен труд в мините, а оттам именно произхождат вашите богове. Заточавате ни на острови, а боговете ви обикновено се раждат или умират на някой остров. Ако във всичко това се съдържа някакво божествено начало, наказваните всъщност се обожествяват и мъченията ще трябва да се наричат апотеоз.

6. Но очевидно боговете ви не усещат тези неправди и обиди по време на изработването им, а още по-малко усещат раболепието ви. Ще възнегодувате: "О, безчестни слова, о, кощунствени ругателства!". Скърцайте със зъби, пенете се! Вие сте същите, които хвалехте Сенека, когато говореше много по-обстойно и по-остро за предразсъдъците ви.

7. Следователно, ако ние не обожаваме статуите и бездушните изображения, досущ приличащи на вашите мъртъвци и неспособни да измамят ястребите, мишките и паяците, няма отхвърлянето на една все още неразкрита заблуда не заслужава по-скоро похвала, отколкото наказание? Възможно ли е да ви се стори, че обиждаме тези, които сме абсолютно сигурни, че не съществуват? Това, което не съществува, не може да пострада от никого просто защото не съществува.

XIII

1. "Но за нас - казваш - те са богове." Как тогава, в противовес на това твърдение, се проявявате като нечестивци, светотатци и неверници спрямо боговете си? Вие пренебрегвате тези, които претендирате, че съществуват, унижавате тези, от които се боите, надсмивате се над тези, които защитавате.

2. Отсъдете сами дали лъжа. Първо, вие действително обиждате тези богове, които не почитате, понеже едни от вас почитат едни богове, а други - други. Не е възможно да предпочетете един бог, без да оскърбите друг, защото не е възможно да изберете един, без да отхвърлите друг.

3. Следователно вие презирате тези, които отхвърляте и които не се боите да оскърбите, като ги отхвърлите. А как-то споменахме по-горе, изборът на всеки бог зависеше от преценката на сената: не беше бог този, когото човекът, попитан за мнението му, не бе пожелал и чрез нежеланието си бе осъдил.

4. С домашните богове, наричани от вас "лари", се разпореждате според домакинските си нужди, като ги залагате, продавате и разменяте ту за тенджерка на Сатурн, ту за черпаче на Минерва, докато всеки от тях се изтрие и похаби в процеса на почитанието му и докато установи, че домакинската нужда е по-свят бог от него.

5. По същия начин, чрез прилагането на общественото право, осквернявате и обществените си богове, които считате за източници на доходи и вписвате като данъкоплатци в описа на всеки търг. В качеството си на такъв богът се отправя към Капитолия, в качеството си на такъв се отправя и към зеленчуковия пазар. Спазарената

Апология на християнството

божественост се разпродава под същите тези кръсъци на глашатая, под същото това копие, гарант на собствеността, под същата тази нота на квестора.

6. Но земите, обложени с данък, обедняват, хората, подложени на поголовен данък, се обезценяват, защото това са отличителните белези на робството. Напротив, боговете, колкото повече данъци плащат, толкова по- свети стават, дори нещо повече — колкото са по-свети, толкова повече данъци плащат. Божието величие стана наистина обект на покупко-продажба. Богочитанието, мамейки, обикаля търговците. Искате да ви се заплаща земята на храма, събирате входни такси за светилището. Човек не може даром да опознае боговете - те се продават.

7. За да им окажете почести, нима не вършите същото, което правите и за покойниците си - все същите храмове, все същите олтари. Еднакви са и облеклата, и отличителните знаци на статуите. Какви- то бяха възрастта, занаятът и личността на мъртвия, такива си оставаха и когато той се превърнеше в бог. По какво се различава поменът от трапезата в чест на Юпитер, потирът за жертвоприношения от чашата за възлияния, умиващият мъртвите от гадателя по животинските вътрешности? Та нали и този, последният, изпълнява длъжността си над труповете?

8. Напълно естествено оказвате божествен и почести на покойните императори - оказвахте им ги и приживе. Боговете ви ще се зарадват, дори ще са ви благодарни, задето господарите им стават равни.

9. Но след като почитате тази развратница Ларенция (бих добавил поне още Лайда и Фрина) наред с вашите Юнони, Церери и Диан и, след като удостоявате този маг Симон със статуя и с посветителния надпис: "На светия бог", след като вкарвате във висшия съвет на боговете някой си там от дворцовите школи, то вашите древни богове, дори да не са по-достойни от гореспоменатите, ще ви се обидят, задето сте позволили и на някой друг това, което от стари времена получаваша единствено те.

XIV

1. Искам да разгледам и обредите ви. Нямам пред- вид какви сте по време на жертвоприношение, когато заколвате удушен и и разкапани скотове, когато от силните и здрави животни отсичате само излишните части - главите и копитата, които у дома щяхте да отредите на робите или на кучетата; когато не оставяте върху олтара на Херкулес дори една трета от деветъка му. Аз по-скоро бих похвалил благоразумието, с което измъквате поне нещо от напразно погубеното.

2. Но като се обърна към писмените ви паметници, които ви учат на мъдрост и на обичайните за всички свободни хора занимания, колко смехории откривам в тях. Заради троянците и ахейците вашите богове се сражавали помежду си също като гладиаторите - по двойки. Венера била ранена от човешка стрела, когато искала да грабне сина си Еней, за да не загине.

3. Марс, в окови цели тринадесет месеца, за малко да умре. Юпитер бил спасен с помощта на някакво чудовище, за да не излита същото насилие от страна на небесните жители. Той ту плачел заради Сарпедон, ту се облизвал гнусно за сестра си, като и припомнял, че не е обичал предишните си любовници толкова много.

4. Тогава кой поет не би излязъл по примера на своя принцепс осквернител на боговете? Един обрича Аполон да пасе стадата на Адмет, друг наема Нептун за зидар у Лаомедонт.

5. Онзи прочут лирически поет, имам предвид Пин- дар, разказва, че Асклепий заради скъперничеството си бил поразен от мълния, понеже престъпно упражнявал

Апология на християнството

медицинския си занаят. Колко е зъл Юпитер, ако мълнията е била негова, колко е безпошаден към внука си, колко е завистлив към изкусния лекар!

6. Пред едни силно вярващи хора тези неща не беше редно нито да се разкриват, ако са верни, нито да се измислят, ако са лъжливи. Дори трагическите и комическите поети в пролозите си не спестяват на боговете мъките и заблудите на един смъртен дом.

7. За философите премълчавам, като се задоволявам само със Сократ, който се кълнеше в дъба, в козела и в кучето и по този начин унизяваше боговете. "Но Сократ - казвате вие - бе осъден именно поради това, че низвергна боговете." Естествено понякога, по-точно винаги, истината е обект на омраза.

8. Все пак атиняните се разкаяха за решението си и впоследствие убиха клеветниците му, а на него му вдигнаха златна статуя в храма. Те отмениха присъда - та и възвърнаха доверието си в Сократ.

9. Но и Диоген се подиграва нещо с Херкулес, а римският конник Варон извежда на сцената триста юпитеровци без глави.

XV

1. Останалите шегаджийски хрумвания, които позорят боговете, също ви служат за забавление. Погледнете пикантериите на лентуловците и хостилиите - дали се смеете на мимовите или на вашите богове в шегите и стихчетата: "Анубис прелюбодееца", "Луна - та-мъж", "Бичуваната Диана", "Прочит на завещание - то на мъртвия Юпитер", "Тримата Херкулесовци, прегладнели посмешища".

2. И драмите сочат целия позор на боговете ви. Слънцето оплаква своя син, свлякъл се от небето, а вие се радвате. Кибела въздиша по един надменен пастир, а вие дори не се изчервявате. Търпите да се пеят непристойни фрази за Юпитер и някакъв си овчар да преценява Юнона, Венера и Минерва.

3. Нима докато вие ръкопляскате, величието не се осквернява и божествеността не се опетнява поради самия факт, че изображението на вашия бог носи безчестна и позорна глава, че едно осквернено тяло, изнежено заради сценичното изкуство, представлява някоя Минерва или Херкулес?

4. Очевидно вие вярвате повече в амфитеатъра, където боговете ви танцуват върху човешка кръв и нечистотиите от мъченията, като предоставят на прес-търпниците сюжети и историйки, освен ако престъпниците не поемат ролята на самите богове.

5. Веднъж видяхме на живо кастрирания Атис, прословутия ви бог от Песинунт, а друг, запален жив, бе влязъл в ролята на Херкулес. Посред театралните жестокости по пладне се смяхме и на Меркурий, който проверяваше мъртвите с нажежено желязо. Видяхме и брата на Юпитер, който извличаше трупите на гладиаторите с чука си.

6. Ако изброените дотук зрелища и всички, който човек би могъл да издири, оспорват почитта ви към божествеността, ако низвергват достолепието на величието, те непременно се обясняват с презрението както на тези, който ги провеждат, така и към тези, в чиято чест се провеждат.

7. Но това са само забавления! А ако добавя и това, което е добре известно на всички, а именно: че в храмовете се вършат прелюбодения, че край олтарите се кроят сводничества, че в домовете на повечето храмови служители и жреци, под същите повезки, тиари и багреници се развихря похотта, не знам тогава дали боговете ви няма да се оплакват повече от вас, отколкото от християните. Светотатците със сигурност се намират винаги сред вас, защото християните дори денем не стъпват в храмовете ви. Може би и те щяха да ги ограбват, ако ги почитаха!

Апология на християнството

8. Какво тогава почитат хората, които не почитат подобни неща? От само себе си вече се разбира, че тези, които не почитат лъжата, почитат истината и че не прегрешават повече в това, което са изоставили, щом са разбрали, че грешат. Това проумейте най-напред и после изучете цялата уредба на религията и тайнствата ни, след като предварително отхвърлите погрешните си мнения.

XVI

1. Под нечие давление вие блънувате, че наш бог е магарешката глава. Корнелий Тацит ви внуши това подозрение.

2. В четвъртата книга на своите "Истории", посветена на юдейската война, той тръгва от произхода на юдейския народ и разправя, каквото му хрумне, както за името, така и за религията му. Разказва, че юдеите, освободени или, както сам смята, изгонени от Египет, измъчвани от жажда в пустинните, безводни местности на Арабия, се възползвали от дивите магарета, случайно тръгнали на водопой след пашата, за да им покажат извора, и от благодарност осветили едно изображение, наподобяващо тези животни.

3. Така според мен се е стигнало впоследствие до предположението, че и ние, понеже религията ни е сродна с юдейската, се посвещаваме в тайнствата на същия идол. Но Корнелий Тацит, ако и да бълва лъжи, разказва в същата своя история, че Гней Помпей, след като превзел Ерусалим и влязъл в храма, за да види съкровени светини на юдейската религия, не открил там никакво изображение.

4. А при всички случаи, ако се почиташе нещо, представяно чрез изображение, то щеше да е изложено не някъде другаде, а именно в собственото си светилище, още повече че юдейският култ, макар и безполезен, не се боеше от преценките на чужденците. В светилището можеха да влизат само свещениците. Спуснатата завеса го скриваше от очите на останалите.

5. Колкото до вас, не ще отречете, че почитате всички впрегатни животни и всички мулета наред с тяхната Епона. Може би ни обвинявате именно в това, че сред почитателите на всички зверове и домашни животни ние почитаме само магаретата.

6. Но и този, който счита, че обожествяваме просто един дървен кръст, ще излезе наш единоведец. Когато се оказва почит на някое дърво, не е от значение външният му вид, защото веществото е все едно и също, не е от значение и формата му, защото самото то е тялото на бога. И все пак колко много се различават от кръста Атинската Палада и Фароската Церера, които стърчат безобразни - един неодялан кол и маса безформена дървесина?

7. Дървото, което се забива в изправено положение, е само част от кръста. А ние почитаме неприкосновения и целокупен бог в него. Вече казахме, че вашите богове се изработват от майсторите именно върху кръст. Вие почитате и богините на победата върху трофеите, а скелето на трофеите представлява кръст.

8. В култовата практика на военните лагери почитат знамена, обожават знамена, кълнете се в знамена, на всички богове посвещавате знамена. Всички онези изображения, с които отрупват знамената си, представляват огърлици за кръстовете; всеизвестните флагове по знамената и хоругвите представляват дрехи за кръстовете. Похвална е прилежността ви - не искате да освещавате неугледни и голи кръстовете.

9. Други пък вярват, че нашият бог е слънцето. Това очевидно е по-човешко и по-правдоподобно. Макар че не почитаме изображения на слънцето върху платно, някои ни сравняват с персите, които носят слънчевия лик върху щитовете си.

Апология на християнството

10. И накрая те предполагат, че оттук произлиза добре познатият ни обичай да се молим с лице към изгрева. Но и мнозина от вас поради склонността си да почитат небесните светила раздвижват устни към изгряващото слънце.

11. Също така, ако посвещаваме на духовно веселие деня на слънцето, то ние го правим по съвсем други причини, а не защото боготворим самото слънце. В това отношение ние по-скоро наподобяваме тези, които посвещават на почивка и угощения деня на Сатурн и сами се отклоняват от юдейския обичай, като го пренебрегват".

12. Но в този град вече бе разгласена една съвсем скорошна поява на нашия бог. Някакъв престъпник, нает, за да убива зверове, я изложи върху платно със следния надпис: "Богът на християните, чиста магарешка порода". Нарисуваният бог бе с магарешки уши, с копито на едното стъпало, с везни в ръка и с тога. Смяхме се и на името, и на вида му.

13. Но двулико божество е трябвало да почитат и тези, които приеха богове с глава на лъв и куче, с копита на коза и овен, с облик на козел под слабините, с вид на змия под коленете, с прорасли криле по гърбовете.

14. Всичко това бе излишно, но не исках да ви се стори, че съзнателно подминавам някой от слуховете, без да го опровергая. Но аз ще ги отхвърля всичките, като се насоча вече към излагането на нашата религия.

XVII

1. Ние почитаме единия Бог, който чрез словото, с което заповядва, чрез разума, с който разпределя, чрез добродетелта, с която властва, извая от нищо цялото това мироздание с целия механизъм от елементи, тела и духове, за да украси своето величие. Затова гърците нарекоха света "космос".

2. Невидим е Бог, макар че се вижда; неосезаем е, макар че се проявява чрез милостта си; непонятен е, макар че познавателната способност на човека го възприема. Тъкмо това доказва неговото съществуване и величие. Впрочем това, което може да се види, да се усети, да се възприеме, е по-нищожно и от очите, който го обхващат, и от ръцете, който го докосват, и от сетивата, който го откриват. А това, което е наистина необятно, е познато само на себе си.

3. Това, което ни кара да разберем Бога, е невъзможността да бъде разбран. Мащабите на неговото величие го възправят пред хората едновременно като познаваем и непознаваем. Върховен грях извършват тези, който не искат да опознаят онзи, когото не могат да опознаят.

4. Искате ли да ви докажем неговото съществуване чрез творенията му - толкова многобройни и прекрасни, който ни поддържат и крепят, който ни радват и ужасяват? Искате ли да ви го докажем чрез свидетелството на самата душа?

5. Макар и смазана от телесния си затвор, макар и обградена от лоши съветници, макар и обезсилена от похот и страсти, макар и поробена от лъжливи богове, все пак, когато дойде отново на себе си като след опиянение, като след сън, като след някаква болест и се усети здрава, тя назовава Бога само с това име, защото то принадлежи на истинския Бог. Всеобщият възглас е: "Велик е Бог, благ е Бог" или "Каквото Бог дал".

6. Душата го признава и за съдник с думите: "Бог вижда" или "Уповавам се на Бога", или "Бог ще ми въздаде". О, свидетелство на една душа - по природа християнка! Като произнася всички тези слова, тя гледа не към Капитолия, а към небето, защото знае къде е престолът на живия Бог: от него и оттам е слязла тя .

XVIII

1. Но за да вникнеш по-пълно и по-задълбочено както в самия него, така и в заповедите му, и във волята му, той прибавя и набор от текстове, та ако някой иска, да търси Бога и, след като го търси, да го открие, и след като го открие, да повярва, и след като повярва, да му служи.

2. От самото начало той изпроводи в този свят хора, достойни поради своята праведност и невинност, да познаят и да разкрият на другите Бога, хора, изпълнени с Божия Дух, за да възвестят, че съществува един-единствен Бог, който е сътворил вселената и е извалял човека от пръст. А този човек бе истинският Прометей, който разпредели времето на периоди с определена продължителност и край.

3. Най-сетне тези избраници трябваше да възвестят какви знамения за величието на своята присъда даде Бог чрез поройните дъждове и небесния огън, какви закони установи, за да може човек да заслужи добре пред Него, какви въздаяния отреди на тези, които не ги знаят, на тези, които ги пренебрегват, и на тези, които ги спазват. В края на времената, след като възкреси всички умрели от самото начало и като им възвърне плътта, Той ще въздаде на всекиго според делата му и ще отреди като награда на своите служители вечен живот, а на нечестивите - огън, също така вечен и неугасим.

4. Едно време и ние се смеехме на тези истини, защото и ние сме от вашия корен, но човек не се ражда, а става християнин.

5. Споменатите от нас проповедници се наричат пророци поради мисията си да предричат. Словата им и делата, които извършиха, за да убедят всички в божествената си мисия, се пазят в съкровищницата на Свещеното Писание - те не са тайна. Птолемей, наречен още Филадельф, един изключително начетен цар с тънък усет за всяка словесност, се надпреварвал според мен с Пизистрат в страстта си към библиотеките. Наред с останалите летописи, които дължаха славата си на своята древност или необичайност, той изискал от юдеите книгите на собствения им език, които само те имали, по съвета на Деметрий от Фалерон, най-известния тогавашен граматик, на когото бе поверил ръководството на библиотеката си.

6. Пророните, по произход юдеи, бяха говорили винаги на самите юдеи - народа, Осиповен от Бога по силата на благодатта, дарена на бащите им. По-рано се наричаха евреи, а сега - юдеи. Затова и писмената, и езикът им се наричат еврейски.

7. Юдеите снабдиха Птолемей и с превод на тези книги. За целта му бяха предоставени седемдесет и двама тълкуватели, които Менедем, също философ и защитник на Провидението, почиташе поради сходството между техните и неговите възгледи. Всичко това ви потвърди и Аристей.

8. И тъй тези текстове, преведени на гръцки, са на разположение днес заедно с еврейските оригинали в библиотеката на Птолемей при храма на Серапис.

9. Но и юдеите ги четат публично. Това е свобода, за която плащат данък. Народът повсеместно влиза да ги слуша всяка събота. Които ги чуе, ще открие Бога. Които положи усилия да ги разбере, ще трябва и да повярва.

XIX

1. Дълбоката древност на тези писмени свидетелства потвърждава първостепенното им значение. И сред вас това, да докажеш достоверността на нещо чрез неговата древност, е на почит също толкова, колкото и религията.

Апология на християнството

1*. Дълбоката древност придава тежест на Светото Писание. Първият пророк Моисей разказа за сътворението на света, за умножаването на човешкия род, за грандиозния потоп - отмъстител за неправдите на онзи век. Той започна от далечното минало и, воден от пророческия си дух, стигна чак до своето време. После с делата си зададе предобразите на бъдещите събития. Благодарение на него последователността на вековете, разпределени от самото начало, оформи хронологията на света. Оказва се, че Моисей е живял около четири- стотин години, преди онзи ваш прадревен Данай да се пресели в Аргос.

2*. Той предшества Троянската война с близо хиляда години, а следователно предшества и Сатурн, защото от историята на Тал, които разказва, че царят на асирийците Бел и царят на титаните Сатурн се сражавали с Юпитер, става ясно, че Бел е живял триста двадесет и две години преди гибелта на Троя. Именно посредством Мойсей Бог изпратил на юдеите прословутия 'закон, който принадлежи лично на тях.

3*. Освен това много неща разказват и другите пророци, които са по-древни от вашите писмени паметници. Последният пророк или*малко предшествува- ваше, или бе съвременник на мъдреците и законодателите ви.

4*. Захария живя по времето на царете Кир и Дарий, когато Талес, първият естествоизпитател, не успя да отговори нищо определено на Крез, който, объркан от словата на пророците, го запита за божественото. Солон точно като пророците предсказа на същия цар, че скоро ще види края на дългия си земен път.

5*. И така, може да се забележи, че както правосъдието, така и науките ви водят началото си от Божия закон и от Божието учение. Това, което е съществувало по-напред, то задължително е семето. Затова имате неща, общи или сходни с нашите.

6*. От понятието "мъдрост" (*sofia*) любовта към нея е наречена "философия". От понятието "пророчество" (*profiteia*) стремлението към тази дарба се схваща като "поетическо откровение" (*poetica vaticinatio*). Колчем прославлените вече ваши хора откриеха нещо наше, те веднага го изопачаваха, за да си го присвоят. Стигна се дори дотам, плодовете да се израждат още от семето си.

7*. Можех досега да докажа по много други начини стародавността на Божието Писание,-ако то не успя- ваше да потвърди истинността си, като черпеше сили по-скоро от собствената си правдивост, отколкото от хрониките на времето. Каква по-здрава опора за неговите свидетелства от всекидневното им сбъждане в събитията по целия свят - пред погледа ни са последователната смяна на царствата, упадъкът на градовете, гибелта на народите; характерът на времената съответства на всичко така, както е било предсказано преди хиляди години.

8*. Това окрилява нашата надежда, която вие осмивате, и укрепва нашата увереност, която наричате предразсъдък. Анализът на миналото изгражда увереност в бъдещето: едни и същи слова предрекоха и дуете, едни и същи писмена ги запечатаха черно на бяло. .

9*. За езичниците времето е едно, а за нас се раздвоява. Така всичко, което ще се случи занапред, е вече потвърдено за нас, защото бе предречено чрез онова, което тогава още предстоеше, а сега е вече потвърдено.

10*. И вие си имате, знам го със сигурност, една Сибила, макар че това име на истинската пророчица на истинския Бог бе присвоено, за да се разпростре и върху останалите, които само привидно пророкуват. Вашите Сибили с измама са си присвоили името от истината, както са постъпили и вашите богове.

2. И тъй, всички субстанции и вещества, началата, епохите, първоосновата на което и да било ваше стародавно писание, дори повечето народи и градове със знаменитата история и древни легенди, най-сетне самите образи в писмените ви

Апология на християнството

паметници, свидетели и пазители на фактите, и (понеже смятам, че казаното дотук е недостатъчно) самите ви богове, храмове, оракули и светилища - всичко това отстъпва по древност пред ковчежето с книгата на един единствен пророк, в което несъмнено е положено съкровището, на цялата юдейска религия, а следователно и на нашата.

3. Ако сте чували някога нещо за Мойсей, той е съвременник на аргивеца Инах. Той предшестваше Данай, най-древния ви цар, с около четиристотин години (по-точно с триста деветдесет и три), поражението на Приам - с около хиляда, а Омир - с над петстотин. Мога да го заявя, защото имам автори, на които да се позова.

4. А и последните сред останалите пророци, макар и живели след Мойсей, не се ли считат за по-древни от първите ви мъдреци, законодатели и историци?

5. Всичко това би могло да се потвърди с хронологически изчисления. Не че ни е толкова трудно да ги представим, но е много дълго, подчертавам, не непосилно, да ги пресметнем. Трябва да се приведат много документи и усилено да се смята с пръсти, трябва да се разтворят архивите и на най-древните народи: на египтяните, на халдеите, на финикийците.

6. Трябва да се призват за съветници египтянинът Манетон и халдеецът Берос, които ни предоставиха тези сведения, още и финикиецът Хиером, цар на Тир, а също така и техните следовници: Птолемей от Мендесий, Менандър От Ефес, Деметрий от Фалерон, цар Юба, Апион, Тал, евреинът, Иосиф, родният историк на еврейската древност, които или отхвърля, или приема изредените дотук.

7. Трябва да се прибавят и гръцките архивисти и да се изясни кое кога се е случило, за да се установи последователността във времето, та по този начин да се осветли порядъкът на събитията. Трябва да се пребродят историята и писмеността на целия свят. И все пак, като че ли приведохме вече част от доказателствата, като засегнахме накратко пътищата, по които фактите биха могли да се потвърдят.

8. Но за предпочитане е засега да ги отложим, за да не би в бързането да не успеем достатъчно да се задълбочим или в задълбочаването си да се разпрострем твърде надалеч.

XX

1. Вместо едно такова отклонение ви предлагаме нещо много по-значимо - величието на Писанието. То ще потвърди божествеността му, ако ние не успеем да го сторим чрез древността му и ако неговата стародавност се подхвърли на съмнение. Няма нужда да се търси дълго и надалеко. Пред очите ви е всичко, което ще ви осведоми - този свят и този век, събитията и резултатът от тях.

2. Каквото и да се случва, то вече е било предречено. Каквото и да се вижда, то вече е било чуто, а именно, че земните недра поглъщат градове, че моретата заливат острови, че вътрешни и външни войни унищожават населението, че царства сриват царства, че гладът и епидемиите, локалните бедствия и зачестилите смъртни случаи опустошават цели страни, че смирените се възвеличават, а великите се смиряват.

3. Че справедливостта се среща все по-рядко, не-правдата расте, а грижата за добрите нрави отслабва, че дори сезоните и елементите на света се отклоняват от службата и задълженията си, че ликът на природата се обърква от злокобни чудеса и знамения. Всичко това бе описано от провидението. Като го преживяваме, ние всъщност четем Писанието. Като го разпознаваме, то се потвърждава. Истинността на едно пророчество според мен е солидно доказателство за неговата божественост.

Апология на християнството

4. Следователно оттук произтича и непоколебимата ни вяра в бъдещето, вече потвърдено, разбира се, защото бе предвъзвестено с предсказанията, които ежедневно се потвърждават. Едни и същи гласове ги възвестяват, едни и същи писмена ги запечатват, един и същи дух ги внушава.

5. За пророка, който предсказва бъдното, времето е едно. А за хората то неизбежно се раздвоява, дока-то отминава. Те противопоставят настоящето на бъдещето, а миналото - на настоящето. Каква грешка е тогава, питам ви аз, да вярваме и в бъдещето, след като вече сме свикнали да вярваме в настоящето и миналото?

XXI

1. Но ние заявихме, че нашето учение бе основано върху най-древните юдейски документи, а мнозина знаят (и ние го потвърждаваме), че някога, по времето на Тиберий, то бе съвсем ново. Може би, ако то се обсъди от такава гледна точка, би изглеждало, че под сянката на една твърде прочута и законно призната религия се спотайва някаква нова наша си вяра.

2. Въпреки младостта си ние не сме съгласни с юдеите нито относно въздържанието от определени храни, нито относно празничните дни, нито относно самото образование, нито относно общността на името. А ако се обричаме на един и същи Бог, трябваше да сме единомислещи по всички тези въпроси.

3. И тълпата счита Христос за обикновен човек, като такъв го осъдиха и юдеите. Затова е много лесно да ни считат за почитатели на някакъв простосмъртен. Но ние не се срамуваме от Христа, защото с радост приемаме да ни причисляват към неговото име и да ни осъждат заради неговото име. Колкото до схващането ни за Бога, ние не се различаваме от юдеите. И така, трябва да дам кратки пояснения за Христос като за Бог.

4. Пред лицето на Бога юдеите имаха предимство във всяко отношение поради забележителната праведност и вяра на техните праотци. Затова разцъфна и величието на народа им, и могъществото на царството им, и огромното щастие да чуват Божието Слово, което ги напътстваше как да постигнат Божието благоволение и ги предпазваше да не го оскърбят.

5. Обаче, като се възгордяха, осланяйки се на бащите си, те се отклониха от Божия закон по нечестив начин и се провиниха във всяко едно отношение. Макар и те самите да не признават това, доказва го днешното им положение. Разпръснати, скиталци, лишени от родното слънце и небе, те бродят по света без предводител - човек или Бог, без правото, като пришълци макар, да поздравят поне за миг родната земя.

6. Светите гласове, когато ги предупреждаваха за това, винаги им повтаряха, че в последните времена Бог ще причести най-верните си служители от всички народи, племена и земи и ще възлее върху тях по-обилна благодат поради способността им да възприемат пълнотата на неговото учение.

7. Дойде Този, за Когото бе предвъзвестено, че ще дойде, за да обнови и осветли учението — Христос, Синът Божи. Съдникът и учителят на тази благодат и на това учение, просветителят и водачът на човешкия род бе благовестен като Син Божи. И той наистина бе роден така, че да не се свени от името си "Син" и от бащиното си потекло.

8. Не бе принуден да търпи за свой баща някой бог, който, за да извърши кръвосмешение със сестра си и за да опозори дъщеря си или чужда съпруга, бе станал люспест, рогат или пернат или пък се бе превърнал в злато като любовника на Даная. Тези ваши човешки пороци са присъщи на Юпитер.

Апология на християнството

9. Впрочем Божият Син няма и майка, обладана по безчестен начин. Майката, която знаем, дори не беше се омъжила. Но аз изложих по-горе неговата същност и така ще се изясни и тайнството на неговото рождение.

10. Вече казахме, че Бог сътвори целостта на света чрез словото, разума и могъществото си. И сред вашите мъдреци е известно, че Логосът, т.е. Словото и Разумът, е ваятелят на вселената. Зенон го определи като създател, който е оформил всичко в строг порядък. Той го нарича и съдба, и бог, и дух на Юпитер, и необходимост за всички неща. Клеант обедини всичко това в духа, за когото говори, че пронизва цялата Вселена.

11. И ние също считаме словото, разума и могъществото, чрез които заявихме, че Бог е сътворил всичко, за една особена същност, наречена дух. Когато Духът повелява, той съдържа в себе си словото, когато се разпорежда, към него се прибавя разумът, а когато твори, налице е могъществото. Ние твърдим, че Бог е произнесъл този Дух и че той е роден посредством това произнасяне. Следователно той се нарича и Божи Син, и Бог поради еднаквата същност - нали и Бог е дух.

12. Когато лъчът се отделя от слънцето, той е част от цялото. Но слънцето ще присъства в лъча, защото той му принадлежи, и същността не се отлъчва, а се излъчва, както светлината се запалва от светлина. Материята-майка остава непокътната и ненакърнена, макар че разпределя свойствата си по много разклонения.

13. И тъй това, което произлиза от Бога, е и Бог, и Син на Бога, и двете заедно. Духът, произлизащ от духа, и Богът, произлизащ от Бога, е различен от тях по размер, второстепенен по звание, но не и по положение. Той не се отлъчи, а се излъчи от първоизточника си.

14. Този лъч на Бога, слязъл, както винаги в миналото се казваше, в една девица и, въплътил се в утробата и, се ражда като човек, съчетан с Бога. Плътта, създадена от Духа, се храни, расте, говори, учи, действа — тя е Христос. Приемете за момент тази "легенда" (тя прилича много на вашите), докато ви покажем как се доказва съществуването на Христос и кои разпространиха сред вас подобни легенди, за да унищожат истината.

15. И евреите знаеха (та нали пророците бяха говорили точно на тях), че Христос ще дойде. Те и сега чакат пришествието му, но най-голямото ни противоречие с тях се дължи на отказа им да повярват, че той вече е дошъл. Бяха предвъзвестени две негови пришествия - първото (то вече настана), когато Той се яви в принизения вид на обикновен човек, и второто, когато при свършека на света Той ще дойде в цялото величие и сила на Отца Си и ще разкрие Своето Божество. Понеже не разбраха първото пришествие, юдеите мислеха, че второто, което според тях бе по-явно предречено, е единственото.

16. Неспособността им да разберат предишното пришествие се дължи на греховете им. Те щяха да повярват, ако го бяха разбрали, и щяха да намерят спасение, ако бяха повярвали. Те сами четат в Писанието, че са били лишени от мъдростта и от способността да разбират, и от плода на зрението и слуха.

17. Щом като смятат Христос за обикновен човек поради принизяването му, те трябваше да го считат за маг заради мощта му, когато прогонваше от хората злите духове с едно само слово, когато правеше слепите да прогледнат, когато лекуваше прокажените, когато раздвижваше парализираните, когато възкресяваше мъртвите пак единствено чрез словото си, когато укротяваше природните стихии, като смиряваше бури- те и ходеше по вълните, и чрез всичко това доказваше, че е Син Божи, предречен отдавна от Бога и роден за спасението на всички, че е онова изначално първородно Божие Слово, съпътствано от могъществото и разума, подкрепено от духа.

Апология на християнството

18. Учителите и първенците на юдеите се бяха ожесточили срещу учението му, което ги опровергаваше, най-вече поради стичащото се към него огромно множество хора. Най-накрая те го доведоха пред Пилат Понтийски, тогавашния прокурор на Сирия, и с настойчивите си искания издействаха от него да им го предаде, за да го разпънат на кръст. Христос сам бе предрекъл, че ще постъпят така, но това щеше да е недостатъчно, ако и пророците преди него не го бяха предrekli.

19. И дори когато бе разпънат, даде много знамения, свойствени на славната му смърт. Заедно с последните си думи той доброволно изпусна и сетния си дъх, като превари задължението на мъчителя. В същия миг денят помръкна, макар че слънцето бе в зенита си. Тези, които не знаеха, че Христос бе предрекъл и това, го сметнаха за слънчево затъмнение. Тъй като не схващаха причината, те я отричаха. И все пак вие можете да откриете в архивите си това световно събитие.

20. Тогава юдеите го свалиха от кръста и го положиха в гроб, дори го обградиха с големи грижи - с военна стража, за да не би учениците му тайно да откраднат трупа и да ги измамат, както самите те подозирали, защото Христос бе предрекъл, че на третия ден ще възкръсне от мъртвите.

21. Но на третия ден земята внезапно се разтърси, скалата, покриваща гроба, се претърколи, стражата в ужас се разбяга, а учениците изобщо не се появиха. По-късно в гроба не откриха нищо, освен сваления погребален саван.

22. Но въпреки това юдейските първенци, в чийто интерес бе да разгласят, че това е престъпление, и да отклонят народа от вярата, за да го превърнат в свой данькоплатец и слуга, разпространиха слуха, че тялото на Христос е откраднато от учениците му. Самият Христос не се появи пред тълпата, за да не се отърсят нечестивите от заблудата си и за да може вярата, за която бе отредена твърде висока награда, да струва усилия на човека.

23. Заедно с няколко свои ученици той прекара четиридесет дни в Галилея в провинция Юдея, като ги учеше на това, на което те трябваше да учат другите. После им повери мисията да проповядват по света. Той бе възнесен на небето от обгърналия го облак много по-достоверно, отколкото ромуловците, за кои-то разни прокловци сред вас твърдят същото.

24. Пилат, сам вече християнин дълбоко в себе си, извести на тогавашния Цезар Тиберий всички тези факти за Христос. И цезарите щяха да вярват в Христос, ако не бяха така тясно обвързани с този век и ако можеха да бъдат и императори, и християни.

25. А учениците, пръснати по света, се подчиниха на повелята на своя учител - Бога. Претърпели много беди от преследващите ги юдеи, поради увереността си в истината те с радост накрая засяха християнската кръв в Рим по време на свирепите гонения на Нерон.

26. Ще ви покажем, че онези, които вие почитате, са надеждни свидетели за Христос. А ако прибавим към тях и тези, заради които именно не вярвате на християните, това ще бъде силен довод, за да им повярвате.

27. Междувременно ето и произхода на нашата религия. Излагаме ви състоятелността на учението и на името ни заедно с техния създател. Никой вече да не ни безчести, никой да не си въобразява нещо друго, защото никому не е позволено да лъже за своята религия. Като твърди, че почита нещо различно от това, което почита, той отрича това, което почита, отдава почитта си на друго и посредством това отдаване вече не почита онова, което е отречъл.

28. Заявяваме, при това открито заявяваме, разкъсвани и окървавени от вашите изтезания, оповестяваме: "Почитаме Бога чрез Христос". Смятайте го за човек, ако щете, но именно чрез него Бог пожела да бъде опознавай и почитан.

Апология на християнството

29. За да отговоря на юдеите, ще кажа, че и те се учеха да почитат Бога чрез Моисей. За да отвърна на гърците, ще заявя, че Орфей в Пирея, Музей в Атина, Меламп в Аргос, Трифоний в Беотия обвързаха хората чрез инициации. А за да се обърна към вас, властелини на народите, ще напомня, че и Нума Помпилий, който обремени римляните с извънредно тежки суеверия, бе също човек.

30. Да допуснем, че Христос е създал божественост - та не за да смекчи и очовечи чрез нея грубите и диви все още хора, поразени от едно толкова голямо множество богове, на които трябваше да служат, както постъпи Нума, а за да принуди вече изтънчените и изкусени от изисканата си образованост хора да прогледнат за истината.

31. Издирвате дали е истинска божествеността на Христос, дали е такава, че ако бъде опозната, да се разграничи от лъжливата, особено след като се разкрие онзи смисъл, който, прикрит под имената и образите на мъртвите, убеждава в своята божественост чрез знамения и чудеса, и предсказания.

XXII

1. Освен това ние твърдим, че има и някакви духовни същества. И името им не е ново: "демоните" са известни на философите - самият Сократ изчаквал благоволенieto на своя демон. И какво чудно има, след като се говореше, че някакъв демон се присламчил към него още от детството му и явно го е отклонявал от добрия път.

2. Демоните са познати на всички поети и дори непросветената маса ги призовава често в проклятията си. В същите кощунствени слова простолюдieto поради присъщата си душевна нагласа произнася и името на Сатаната, предводителя на това зло племе. Колкото до ангелите, дори самият Платон не отрече съществуването им. Има и маги, които да свидетелстват и за двата вида същества.

3. Но как от някои ангели, паднали по собствена воля, е произлязло племето на демоните, осъдено от Бога заедно с подстрекателите и предводителя си, когото вече споменахме - това се научава по ред в Священото Писание.

4. Засега е достатъчно да разкажем за дейността им. А нейната цел е гибелта на човека. Злобата на тези духове още отначало бе предопределена, за да погуби човека. Те причиняват на плътта болести и други тежки страдания, а на душата - внезапни и изключителни по силата си терзания.

5. Те разполагат с удивителна ловкост и изкусност, за да се прокраднат във всяка от двете субстанции на човека. Духовните сили имат големи възможности да се проявяват невидими и неосезаеми не толкова в дейността си, колкото в последиците от нея. Така например не знам каква отрова, скрита в полъха, унищожаваша дървесните и земните плодове още в цвета им, умъртвява ги в зародиша им, уврежда ги в зрелостта им и въздухът, заразен по необясним начин, разнося гибелните си дихания.

6. Със същото неусетно докосване диханието на демоните и падналите ангели уврежда съзнанието чрез беснуване и позорни безумства или чрез свирели страсти и всевъзможни заблуди. Най-могъщата от тях е тази, чрез която демоните препоръчват вашите богове на пленени и измамени умове, за да се погрижат, и за себе си да осигурят обичайната храна от дим и кръв, поднасяна на статуите и изображенията.

7. И каква по-подходяща храна за демоните от това, да отклонят човека от мисълта за истинския Бог чрез измамите на лъжливата божественост? Ще ви обясня какви лъжи кроят и как ги кроят.

Апология на християнството

8. Всеки дух е крилат - и ангелът, и демонът. Следователно духовете са едновременно навсякъде. Целият свят за тях е едно място. Колкото лесно узнават, толкова лесно и разгласяват къде какво става. Бързината им се приема за божественост, защото не се познава същността им. Понякога те искат да изглеждат създатели на това, което само оповестяват. И наистина някога са създатели на злото, но никога на доброто.

9. Колкото до Божиите заповеди, те и едно време ги знаеха от пророците, които говореха пред сбрания народ, и сега ги вземат от четенията на Свещеното Писание, които отекват нависоко. Като черпят оттам сведения за бъдещето, те се опълчват срещу Бога, докато в същото време имат пророческия дар от Бога.

10. И крезовците, и пиропците знаят как двусмислиците в предсказанията умело могат да се нагодят към събитията. Аполон Питийски извести, че Крез готви костенурка с агнешко по начина, които описах по-горе - той бе едновременно и в Делфи, и в Лидия. Демоните населяват въздуха в съседство с небесните светила и в близост до облаците. Затова узнават за атмосферните явления, които предстоят, така че предричат и поройните дъждове, след като вече са ги усетили.

11. Те изглеждат и благодетели, като лекуват болестите. Първо разболяват хората, после им предписват неизвестни или противоположни лекарства, за да предизвикат удивлението им, а накрая просто спират да вредят и хората вярват, че са ги излекували.

12. Какво да кажа тогава за останалите сили и способности на тези лъжовни духове, които правят предсказания и вършат чудеса: и сенките на Кастор и Полидевк, и водата, донесена в сито, и корабът, извлечен на сушата с пояс, и брадата, оцветена в червено само с едно докосване, имат една цел - да се вярва в камъните сякаш са богове и да не се търси истинският Бог.

XXIII

1. Ако магите предизвикват появата на призраци и безпокоят душите на покойните, ако убиват момчета, за да изричат прорицания, ако разиграват многобройни чудеса чрез измами и шарлатанства, ако изпращат и съновидения с помощта на демоните и насърчаващите ги ангели, с чието посредничество се случваше дори кози и маси да пророкуват, тогава колко ли повече тази тъмна сила ще се стреми да върши по собствено желание и за собствена изгода това, което прави с цялата си мощ в изгода на някой друг?

2. Но ако и ангелите, и демоните вършат същото като вашите богове, къде остава превъзходството на божеството, за което трябва да вярваме, че е по-възвишено от всяка нечиста сила? Следователно не е ли по-уместно да предполагаме, че самите ви богове са демони, превърнали се в богове, след като се проявяват така, че да ги вземат за богове, отколкото да допускаме, че са богове, равни на ангелите и демоните?

3. Може би ги разграничава различното им место- положение, щом като в храмовете вие считате за богове тези, които другаде не наричате богове, сякаш този, който прехвърква над свещените огради, не е също толкова луд, колкото онзи, който прескача покривите на съседите, и сякаш този, който си отсича ръцете, не проявява същото насилие като онзи, който си прерязва гърлото. Всъщност и резултатът от беснуването е сходен, и подбудата е една и съща.

4. Но стига приказки. Оттук нататък ще изложим фактите, с които ще докажем, че и под едното, и под другото се крие една и съща природа. Нека пред вашия трибунал

Апология на християнството

доведат човек, за когото се знае, че е обладай от демон. Ако някой християнин му заповяда да говори, този дух ще признае, че е демон (което е и самата истина) така, както другаде ще се обяви за бог (което е чиста лъжа).

5. Нека също така доведат някого от тези, които се считат за обладани от бог; които поемат божественост- та от жертвения дим, който вдишват от олтарите; които се лекуват, като повръщат; които пророкуват, като издишват.

6. Ако самата Небесна Дева, обещаваща дъждове, ако самият Асклепий, разкриващ лековете и отложил за по-късна дата смъртта на Сокордий, Танатий и Асклепидот, не признаят, че са демони (макар че по принцип те не смеят да лъжат християните), тогава пролейте кръвта на наглия християнин още в същия миг!

7. Какво по-явно от този опит? Какво по-достоверно от това свидетелство? Простата истина е очевидна за всички, подкрепя я собствената и мощ. Ще кажете, че се извършва магия или някаква подобна измама, но само ако очите и ушите ви го позволят.

8. Как можете да оспорвате нещо, което се разкрива с пълна искреност? Ако, от една страна, боговете ви наистина са богове, защо лъжат, че са демони? За да ни се подчинят ли? Излиза, че вашето божество се подчинява на християните. Но то не трябва да се смята за божество, щом като се подчинява на един човек, при това негов враг, което е още по-позорно.

9. Ако, от друга страна, са демони или ангели, защо отговарят, че играят един вид ролята на богове? Както онези, които се считат за богове, нямаше да искат да ги наричат демони, ако наистина бяха богове, за да не се лишат, естествено, от величието си, така и тези, за които сте твърдо убедени, че са демони, нямаше да дръзнат да играят ролята на богове, ако изобщо съществуваха някакви богове, чиито имена да си присвоят, защото щяха да се побоят да злоупотребят с величието на тези, които несъмнено ги превъзхождат и им вдъхват страхопочитание.

10. При това положение божественото, на което държите, не съществува, защото ако съществуваше, демоните нямаше да се домогват до него, а боговете нямаше да се отричат от него. След като и двете страни са единодушни в признанието си, като отричат, че са богове, разберете, че те са едно и също племе, т. е. демони.

11. Сега търсите богове, защото тези, за които претендирахте, че са богове, разбрахте, че са демони. Но от същия този наш труд и от същите тези ваши богове ще узнаете, макар и те да го крият, не само че нито те, нито някои други са богове, но и това, кой е истинският Бог, дали е единствен и дали е онзи, когото изповядваме ние, християните, и дали трябва да се вярва в него и да бъде почитан така, както препоръчват вярата и учението на християните.

12. Същевременно те ще ви кажат и кой е онзи "Христос с неговата небивала история", дали е простосмъртен, дали е маг, дали след разпятието ученици- те му го откраднаха от гроба, най-сетне дали сега е в преизподнята или е по-скоро на небето и дали няма да дойде оттам и пред него да се разтърси целият свят, да потръпне от ужас земята, да се разплачат всички с изключение на християните - да дойде като Божия сила и като Божи дух, и като Божи разум, и като Божи Син, и като всичко, що принадлежи на Бога.

13. Нека и демоните се смеят с вас на всичко, на което се смеете. Нека отричат, че Христос ще съди всяка душа от началото на света, след като възкреси тялото и. Нека си говорят, щом им харесва, че Минос и Радамант са получили по жребий правото над този съд според единодушното мнение на Платон и на поетите.

14. Де да можеха да отхвърлят поне белега на позора и присъдата си! Нека отричат, че са нечисти духове. Това може да се разбере дори само по храната им -

Апология на християнството

кръвта, дима и гнусните клади с жертвените животни, прескверните езици на собствените им прорицатели. Нека отричат, че злодейството им ги е осъдило предварително за оня съден ден заедно с всичките им почитатели и служители.

15. Цялата ни мощ и власт над тях черпи сили от произнасянето на Христовото име и от изброяването на всичко, което е надвиснало над тях като Божие възмездие чрез Христос, техния Съдия. Те се боят от Христос в лицето на Бога и от Бога в лицето на Христос, подчиняват се на Божиите и Христовите служители.

16. При нашето докосване и дихание, ужасени при вида и мисълта за вечния огън, те пряко волята си напускат човешките тела по наша заповед, опечалени и посрамени във ваше присъствие.

17. Вие, които им вярвате, когато лъжат, повярвайте им, когато казват истината за себе си. Никой не лъже, за да се опозори, а по-скоро за да си спечели слава. Повече се хваща вяра на тези, които признават в свой ущърб, отколкото на тези, които отричат в свой интерес.

18. Най-накрая християните обикновено привеждат следните доказателства за вашите демони: колкото повече се вярва в тях, толкова повече ние вярваме в Бога чрез Христос. Те самите запалват вярата в нашето Писание, те самите засилват упованието в нашата надежда.

19. Вие им оказвате почит, доколкото знаем, дори чрез християнска кръв. Те нямаше да искат да ви загубят - вас, които винаги бяхте толкова щедри, толкова предани към тях, които нямаше да ги пропъдите дори и да станехте християни, ако им бе позволено да лъжат пред всеки християнин, пожелал да ви докаже истината.

XXIV

1. Цялото им признание, с което отричат, че са богове и отговарят, че няма друг бог освен Единия, комуто принадлежим ние, е достатъчно, за да отхвърли отправяното ни обвинение в оскърбяване на обществената религия, при това на римската. Ако със сигурност не съществуват вашите богове, то със сигурност не съществува и вашата религия. А ако не съществува религия, защото не съществуват богове, ние със сигурност не можем да бъдем обвинени в оскверняването А.

2. Това обвинение, напротив, ще се прехвърли върху вас. Като почитате една лъжа и като не само пренебрегвате, но на всичкото отгоре и нападате истинската религия на истинския Бог, вие действително се провинявате в истинско безбожие.

3. Дори да бе установено, че демоните са богове, нима сега нямаше да се съгласите с всеобщото мнение, че съществува някакъв по-възвишен и по-могъщ бог, властелин на света в абсолютното си величие? Мнозина си представят божеството по следния начин: те искат властта и върховното господство да принадлежат на един, а задълженията - на много, както например Платон описва великия Юпитер на небето, съпровождан от армия богове и демони. Следователно според тях трябва и неговите управници, началници и стражи да се почитат наравно с него.

4. А извършва ли някакво престъпление този, който посвещава и труда, и надеждите си на цезаря, за да заслужи добре пред него, и който не признава името "бог" и титлата "император" на никой друг освен на принцепса, след като се смята за върховно престъпление да назоваваш или да понасяш някой да назовава "цезар" другигосвен цезаря?

5. Нека един да почита Бога, друг - Юпитер, един да простира ръце с молитва към небето, друг - към олтара на богинята на верността, един да брой облаците, докато

Апология на християнството

се моли, както си мислите вие, друг - нишите в олтара, един да посвещава душата си на своя Бог, друг - на козела.

6. Внимавайте да не се сведе до обвинение в безбожие и отнемането на свободата в избора на религия, и забраната на избора на бог, при което ми се забранява да почитам когото искам и ми се налага да почитам когото не искам. Никой, дори и обикновеният човек, не иска да бъде почитан насила.

7. И на египтяните бе предоставено правото да се отдават на едно толкова нелепо суеверие - да обожествяват птици и зверове и да осъждат на смърт всеки, който убие такъв бог.

8. Всяка провинция и дори всеки град си има свой бог. Сирия има своя Атаргатис, Арабия - Дусарес, Норик - Белен, Африка - Целестис, Мавритания - своите царчета. Изброих, струва ми се, римските провинции, но боговете им не са римски, защото в Рим те се почитат не повече от онези, които се считат за богове из цяла Италия благодарение на осветяването им в муниципията: например Делвентин в Казин, Висидиан в Нарния, Анхария в Аскул, Норция във Волсини, Валенция в Ориколан, Хостия в Сутрий, Юнона във Фалиск, която получи прозвището Курия в знак на почит към баща и.

9. И само ние сме лишени от правото на собствена религия. Обиждаме римляните и не ни считат за римляни, защото не почитаме никой римски бог.

10. За щастие този, комуто волю-неволю принадлежим всички ние, е Бог на всички. А сред вас е позволено да се почита всичко друго, освен истинския Бог, сякаш този, комуто принадлежим всички ние, не е Бог повече от всички останали.

XXV

1. Достатъчно убедително, струва ми се, доказах лъжливостта на вашите богове и истинността на нашия Бог, като изтъкнах силата на доказателствата си не само чрез дискусии и доводи, но дори чрез свидетелството на тези, които вие считате за богове. Така че няма нужда повече да се обсъжда този проблем.

2. И все пак понеже именно тук се намесва достолепието на името "римлянин", аз не ще избегна сблъсъка, предизвикан от претенциите на всички, които твърдят, че като награда за ревностното им богопочитание римляните са издигнати и поставени на такава висота, че да завладеят света, и че боговете съществуват, щом като тези, които им служат по-добре, преуспяват повече от останалите.

3. Е, няма що, боговете дават тази привилегия като награда на римското име! Именно Стеркул и Мутун и Ларентина възвеличиха империята! Но не бих казал, че боговете другоземци предпочетоха чуждия народ пред своя и предадоха на отвъдморските племена бащината си земя, в която се родиха, израснаха, прочуха и в която бяха погребани.

4. Ако Кибела обикна горещо Рим поради спомена за Троянския му корен и за своите сънародници, които тя защити срещу ахейското оръжие, и ако реши да премине на страната на техните отмъстителни, които знаеше, че ще покорят Гърция, завоевателката на Фригия, това бе лично нейно хрумване.

5. Но и в наши дни тя ни предостави славно доказателство за своето величие, утвърдено в Рим. След внезапната смърт на Марк Аврелий при Сирмий на шестнадесетия ден преди априлските календи (17.111.180 г.) онзи твърде почитан жрец на Кибела отправи към богинята на деветия ден преди същите календи (24.111.)

Апология на християнството

обичайните молитви за здравето на покойния вече Марк, като възля нечиста кръв и си прерязва вените.

6. О, лениви вестители, о, сънливи послания! По ваша вина Кибела не можа предварително да узнае за смъртта на императора, та сега християните се подиграват на една толкова славна богиня!

7. И Юпитер не позволи лесно римските фасци да се стоварят върху неговия Крит. Не бе забравил онази пещера на планината Ида, медните цимбали на корибантите и пресладкото благоухание на тамошната си кърмачка. Нямах ли да предпочете прословутия си гроб пред целия Капитолий, след като трябваше да въздигне над света по-скоро тази земя, която покри праха му?

8. Нима Юнона щеше да поиска потомците на Еней да сринат възлюбения и Картаген, дори "предпочитай пред Самое"? Доколкото зная "... Колесника си в него държеше, в него държеше доспеа. Тя беше отдавна мечтала, ако съдбата даде, да владее той над племената." Горката съпруга и сестра на Юпитер, не може да надвие съдбата! Но явно "пред съдбата отстъпва сам Юпитер".

9. И все пак римляните не оказаха на съдбата, която им дари Картаген въпреки твърдото решение и желание на Юнона, толкова почести, колкото на най-покварената кучка Ларентина!

10. Знае се, че повечето ви богове са били царе. В такъв случай, ако са имали правото да завещават властта, след като сами са царували, от кого бяха получили тази милост? Кого почитаха Сатурн и Юпитер? Някой си Стеркул? Но според мен той се появи заедно с молитвените си формули в Рим много по-късно.

11. Дори и някои от боговете ви да не бяха царе, те все пак бяха управлявани от царе, които още не ги почитаха, защото не ги смятаха за богове. Следователно някои други са имали правомощието да раздават царската власт, защото царе е имало много преди да се появят тези богове.

12. Е, добре, с укрепването на държавата се е развивала и религията. Но колко глупаво е величието на римското име да се отдава на религиозни заслуги, след като религията се развива чак след установяването на държавата (или по-скоро на царството). Макар че Нума Помпилий постави началото на ревностната грижа за суеверията, все пак почитането на боговете със статуи и храмове още не бе утвърдено сред римляните.

13. Култът бе прост, а обредите - скромни. Нямахте разни капитолии, влезли в надпревара с небето, а само временни олтари от чим и глинени съдове, и лек дим, но никъде не се виждаше самото божество. Тогава дарбите на гърци и етруски да ваят статуи не бяха залели Рим. И така, римляните не станаха набожни, преди да станат велики и следователно станаха велики не защото бяха набожни.

14. Напротив, как можеха благодарение на набожност да станат велики тези, чието величие произлезе от безбожието им! Ако не се лъжа, цялото им царство или, ако предпочитате, империя се създаде чрез войни и се разрасна чрез победи. На свой ред войните и победите се прочуват вследствие на превземането и унищожаването на градове. А това не става без онеправдаване на боговете. Еднакво се сричат и градски стени, и храмове, еднакво се посичат и граждани, и жреци, няма разлика между разграбването на светски и свещени имоти.

15. Светотатствата на римляните са толкова, колкото са трофеите им. Триумфите им над боговете са толкова, колкото са и над племената. Незаконните им плячки са толкова, колкото изображения на племенни богове могат да се изброят днес.

16. Тези богове понасят почитта на своите врагове и отреждат "безконечна власт" на онези, на които трябваше да се отплатят по-скоро за неправдите, отколкото

Апология на християнството

за угодничеството им. Но понеже са безчувствени, те биват обиждани толкова безнаказано, колкото и напразно биват почитани.

17. Невероятно е, сигурен съм в това, благодарение на заслуги пред религията да са се издигнали хора, които, както вече изтъкнахме, я възвеличаваха, като я унижаваха, и я унижаваха, като я възвеличаваха. Дори народите да бяха напуснали своите царства, които се сляха в целокупната римска империя, тези царства пак нямаше да останат без религия.

XXVI

1. Вгледайте се внимателно дали царствата не се разпределяха от този, на когото принадлежи и земята, над която се царува, и самият човек, които царува; дали империите, които една след друга се редяха във времето, не бяха подредени в света от този, които съществуваше преди всяко време и който от целостта на вековете сътвори времето; дали държавите не се издигат и сгромолясват от този, под чиято власт бе човешкият род, когато още не съществуваха държави.

2. Защо се заблуждавате? Рим се появи сред горите преди своите богове. Той започна да царува, преди да издигне кръглата грамада на Капитолия. И вавилонците бяха царували преди понтифексите, и мидите - преди петнадесетте маги, и египтяните - преди салиите, и асирийците - преди луперците, и амазонките - преди весталките.

3. И накрая, ако римските богове се разпореждаха с царствата, Юдея, която презираше всички тези богове, нямаше никога да царува. Вие, римляните, можеше да почитате боговете си с жертви и храмовете си с дарове, и народа си със съюзни договори, но никога нямаше да господствате над Юдея, ако тя не бе прегрешила накрая пред Христос.

XXVII

1. Това е достатъчно, за да отхвърли отправяното ни обвинение в обида на религията и боговете ви. За да не ви се струва, че ги обиждаме, изтъкнахме, че те просто не съществуват. Затова, когато ни принуждават да жертвопринасяме, ние отказваме, доверявайки се на собствената си съвест, благодарение на която знаем отлично на кого са посветени тези почести, отправяни към изложените на показ изображения или към обожествените простосмъртни хора.

2. Но някои считат за пълно безумие това, че предпочитаме да се въздържим от жертвоприношение вместо да оцелеем, когато бихме могли едновременно и да жертвопринесем, и да си отидем по живо, по здраво, като съхраним убежденията си дълбоко в себе си.

3. Та вие ни съветвате да ви лъжем! Но ние знаем откъде идват тези внушения, кой замисля всичко това и как ту чрез лукави съвети, ту чрез свирепи изтезания се стреми да сломи нашата твърдост.

4. Това, разбира се, цонзи дух, демон и ангел по природа, наш враг поради падението си и изпълнен със завист към нас поради дарената ни Божия благодат. Той воюва срещу нас, прикрит зад вашите мисли, които неусетно настройва и подстрекава към изопачените съждения и свирепата несправедливост - за тях вече говорихме в началото.

Апология на християнството

5. Макар че цялата сила на демоните и на подобните им духове ни е подчинена, все пак като покорни роби те примесват понякога страха си с непокорство и горят от желание да причинят зло на тези, от които иначе се боят - та нали страхът поражда омраза.

6. Въпреки че поради предварително произнесената над тях присъда положението им е безнадеждно, те търсят междуременно утеха в насладата от собствената си злоба, докато настъпи денят на наказанието им. И все пак, когато се осъзнаят, те се подчиняват, примиряват се с положението си и се съобразяват с него, като отблизо умоляват за пощада тези, които отдалече нападат.

7. Подобно на онези, които се съпротивляват и бунтуват в каторгите, затворите, рудниците и другите места за робски наказания, те се хвърлят да воюват срещу нас, под чиято власт се намират, макар и да са сигурни, че вече са погубени и че поради беснуването си още по-без- възвратно загиват. Ние им оказваме съпротива като равни на тях, отблъскваме ги, като браним твърдо топа, което те нападат, и триумфираме над тях най-вече в мига, когато ни осъждат заради несломимата ни вяра.

XXVIII

1. Естествено щеше да изглежда несправедливо да принуждавате свободни хора да жертвопринасят пряко волята си - та нали култовите действия трябва да се извършват доброволно! Щеше да се счита за нелепо, ако човек принуждава някого да оказва почит към боговете, които и без друго сам трябваше да умилостиви в своя полза. Нямахте ли тогава този човек правото в името на личната си свобода да каже: "Аз не искам Юпитер да е благосклонен към мен. Ти защо ми се месиш? Нека гневният Янус ми обърне което си иска лице. Ти какво общо имаш с мен?"

2. Злите духове ви подучват да ни принуждавате да принасяме жертви за благополучието на императора. И на вас необходимостта да ни принуждавате на това ви е наложена така, както на нас - задължението да рискуваме живота си.

3. И сто, стигнахме до втория пункт на обвинение- то - обида на величието, по-августейшо от това на боговете, защото вие служите на цезаря с по-голям трепет и с по-горещо страхопочитание, отколкото на Олимпийския Юпитер. И с пълно право, стига да знаете защо. Та кой от живите не е по-силен от всеки мъртвец?

4. Но вие го правите не толкова от подобни съображения, колкото от уважение към силния на деня. Но тъкмо поради това можете да бъдете обвинени в безбожие спрямо боговете си, защото се боите повече от простосмъртния си господар. В крайна сметка вие ще нарушите клетвата си по-скоро в името на всички богове, отколкото в гения на императора.

XXIX

1. Нека първо да изясним дали тези, на които се принасят жертви, могат да осигурят благополучието на императорите или на когото и да било. Можете да ни обвините в обида на императорското величие, ако приемем, че ангелите или демоните, тези най-зли по своето естество духове, вършат нещо добро; ако спасяват, при все че са погубени, ако оправдават, при все че са осъдени, ако най-сетне се грижат за живите, при все че са мъртви. Дълбоко в себе си вие знаете как стои този въпрос.

2. Та те първо щяха да бранят своите собствени статуи, изображения и храмове, които според мен дължат спасението си на охраняващите ги император- ски войници.

Апология на християнството

Но аз мисля, че и самите материали за изработката им идват от рудниците на цезаря, а и всички храмове се издигат по волята на цезаря.

3. Накрая, много богове предизвикаха гнева на цезаря. Ако пък той е бил благосклонен към тях, като им е поднасял нещо - било дарове, било привилегии, това също говори в полза на моята теза. Как тогава тези, които са под властта на цезаря, владеещ сам всички хора, ще се разпореждат с благополучието му? Нима могат да му осигурят благополучие, каквото по-скоро самите те получават от него?

4. Затова извършваме престъпление според вас спрямо величието на императорите, защото не ги поставяме по-долу от нещата, които им принадлежат, и не си играем на богослужение в чест на благополучието им, тъй като не мислим, че то е в ръцете на оловните ви идоли.

5. Няма що, вие сте богобоязливите, вие, които търсите благополучието на императорите там, където го няма, и го измолвате от тези, които не могат да им го дадат, а пренебрегвате онзи, в чиято власт е то, на всичкото отгоре воювате срещу тези, които знаят къде да го търсят и могат дори да го измолят, след като знаят къде да го търсят.

XXX

1. За благополучието на императорите ние молим вечния Бог, истинския Бог, живия Бог. Самите императори предпочитат по-скоро той, отколкото останали-те богове, да е благосклонен към тях. Те отлично знаят кой им е дал властта. А понеже са хора, знаят кой им е дал и душата. Чувстват, че той е единственият Бог, под чиято власт се намират, на когото единствено отстъпват първенството, след когото стоят на първо място пред и над всички богове. И как да не го знаят, след като стоят над всички хора, които от своя страна приживе стоят над всички мъртви.

2. Императорите схващат докъде се простират възможностите на властта им и благодарение на това проумяват, че Бог съществува - разбират, че не могат да устоят срещу него, а само чрез него. Нека императорът се опита да воюва срещу небето, да покачи небето като пленник на триумфалната си колесница, да праща своя охрана на небето, да налага данъци на небето. Няма да успее.

3. Велик е затова, защото е по-нищожен от небето. Той принадлежи на този, комуто принадлежат и небето, и цялото творение. Направен е император оттам, откъдето е направен човек, преди да стане император. Оттам му е изпратено могъществото, откъдето му е изпратен и духът.

4. Натам, нагоре вдигаме взор ние, християните, с прострени ръце, защото сме невинни, с откритата глава, защото няма от какво да се червим, без човек, който да ни подсказва, защото се молим от сърце, ние измолваме винаги за всички императори дълъг живот, спокойно управление, сигурен дом, силна армия, верен сенат, лоялен народ, мирен свят и всичко, което може да си пожелаят един народ и един цезар.

5. За тези неща не мога да моля друго, освен онзи, който знам, че ще ме разбере, защото само той може да ми ги предостави и защото аз съм този, който трябва да ги измоли, аз, неговият раб, който единствен го почита, който отива на смърт в името на учението му, които му поднася най-голямата и най-обилна жертва, поискана от самия него - молитвата, отправена от една целомъдрена плът, от една непорочна душа, от един свят дух.

6. Аз не му поднасям зърна тамян за по един ас, смола от арабско дърво, нито две глътки чисто вино, нито кръв от болен вол, жадуващ за смъртта си, нито пък, след всички тези нечистотии, една опетнена съ-вест. Чудя се защо, когато най-порочните

Апология на християнството

жреци сред вас оглеждат жертвите, се обследва гърдта на жертва-та, а не на самите жертвопринасящи.

7. И така, докато простираме ръце към Бога, нека железни куки ни разкъсват, нека огнени езици ни обгръщат, нека мечове прерязват гърлата ни, нека зверове връхлитат върху ни. Самото поведение на моления се християнин е подходящо за всякакъв вид мъчение. Хайде, достойни управници, изтезавайте душата, която се моли на Бога за императора! Да, очевидно престъплението ще се окаже там, където е истинският Бог и верността към Него.

XXXI

1. Но може би ние просто ласкаем императора и даваме лъжливи оброци, за да избегнем, естествено, насилието? Тази измама явно помага - вие допускате, че одобряваме всичко, което може да ни защити! Ти, който смяташ, че ние нехаем за благополучието на цезаря, вгледай се в Божието Слово, в нашето Писание, което ние самите не крием и то често попада в чужди ръце.

2. От него ще научиш, че ни се повелява да молим Бога дори за враговете си и да измолваме блага дори за нашите гонители, за да засилим любовта си към ближния. А какви по-заклети врагове и гонители на християните от тези, чието величие според обвиненията ви накърняваме?

3. Казано е дословно и ясно: "Молете се за царете и за първенците, и за могъщите, за да ви е всичко наред". Когато империята преживява сътресения, преживяват ги всичките и членове, а и ние също се оказваме до известна степен въввлечени в паденията и, макар че стоим настрана от всякакви смутове.

XXXII

1. Съществува и друг, още по-силен мотив да се молим за императорите, дори за преуспяването на цялата империя и за римското могъщество. Ние знаем, че огромната заплаха, надвиснала над земята, и край на този свят, който ни застрашава с ужасни бедствия, се забавя от постъпателното развитие на римската империя. Ние не искаме да изпитаме тези ужаси и, като се молим за отсрочката им, всъщност крепим просъществуването на Рим.

2. Освен това ние се кълнем, ако не в гениите на цезарите, то поне в благополучието им, което е по-велико от всички гении. Не знаете ли, че гениите се наричат още "демони" или умалително "демончета"? В лицето на императорите ние уважаваме Божията присъда, която ги постави начело на народите.

3. Знаем, че в тях се съдържа това, което Бог пожела, и затова искаме да е здраво и читаво това, което Бог пожела. Считаме тази клетва за много важна. Впрочем ние имаме навик да проклинаме демоните, т.е. гении-те, за да ги прогоним от хората, но не и да се кълнем тържествено в тях, за да им оказваме божествени почести.

XXXIII

1. Какво да говоря повече за почителното отношение и благочестивостта на християните спрямо императора, когото трябва да уважаваме като избраник на нашия

Апология на християнството

Господ? Така че с право бих заявил: "Цезарят е по-скоро наш, защото е поставен на власт от нашия Бог".

2. А след като е мой, аз полагам повече усилия за благополучието му. Аз измолвам от Бога благополучието, което той може да осигури на императора, при това го измолвам като човек, който заслужава да го получи. Освен това, като поставям величието на цезаря под величието на Бога, аз дори го препоръчвам на Бога, комуто единствено го подчинявам, а всъщност аз му го подчинявам, доколкото не го поставям наравно с него.

3. Не наричам императора "бог" било защото не искам да лъжа, било защото не смея да му се подигравам, било защото той самият не би желал да се нарича "бог". Ако е човек, то за човека е добре да прекланя глава пред Бога. Достатъчно му е да се нарича "император". Тази титла е велика, защото му е поверена от Бога. Онзи, който твърди, че е бог, отрича, че е император, понеже, ако не е човек, той не може да бъде император.

4. Дори когато триумфира в най-величествената колесница, му се напомня, че е човек. В гръб му внушават: "Гледай и след себе си! Помни, че си човек"! А той толкова се радва и сияе с такава слава, че е необходимо да му се припомни тленната му участ. Щеше да е по-нищожен, ако се наричаше "бог", защото това звание нямаше да отговаря на истината. По-велик е този, комуто напомнят да не се мисли за бог.

XXXIV

1. Август, основателят на империята, не искаше да го наричат дори "господар", защото това също е едно от прозвищата на Бога. Аз все пак ще наричам императора "господар", но в общоприетия смисъл, стига да не ме принуждават да го наричам в смисъла, който влагам по отношение на Бога. Всъщност спрямо императора аз съм свободен човек, защото единственият ми господар е Бог, всемогъщият и вечният, който е господар и на самия император.

2. Как може "бащата на отечеството" да бъде "господар"? Званието, свързано с благочестието, е по-мило от едно звание, свързано с могъществото. Дори главата на семейството се нарича по-често "баща", отколкото "господар".

3. Още по-неуместно е императорът да се нарича "бог", понеже това е невероятно, т.о е ласкателство - не само позорно, но и гибелно. Ако при наличието на император наречеш така някого друго, нима няма да си навлечеш ужасния и безмилостен гняв на истинския император? И няма ли с това да всееш страх у онзи, когото само си нарекъл император? Бъди благопочтителен към Бога, от когото искаш да е благосклонен към императора. Престани да вярваш в друг бог и да наричаш "бог" този, който сам се нуждае от Бога.

4. Ако едно подобно ласкателство не се черви да изрече лъжа, като нарича един смъртен човек "бог", то нека се побои поне от злата поличба. Лошо знамение е да наричаш цезаря "бог" преди посмъртното му обожествяване. Трябва да знаеш, че с това звание му желаеш и му предвещаваши зло, защото наричаш императора още приживе "бог" - звание, което ще му бъде дадено след смъртта.

XXXV

1. Ето защо християните са "обществени врагове" - защото не отдават на императорите нито празни, нито лъжливи, нито случайни почести, защото като хора на истинската вяра честват празниците им по-скоро разумно, отколкото разгулно.

2. Няма що, голямо служение е да вдигаш клади и ложета, да устройваш гуляй по улиците, да придаваш на града вид на кръчма, да примесваш утайката с виното, да се носиш на тъпи към беззакония, безчинства и лъстиви забавления! Всеобщата радост се изразява чрез всеобщия позор! Нима проявите, които не подходат на останалите празници, подходат на празниците на принципсите?

3. Тези, които съблюдават реда от уважение към цезаря, го нарушават пак заради цезаря? Нима развихрянето на пошлите нрави ще мине за благочестие, а разточителството, намерило сгоден случай да се прояви - за набожност?

4. О, ние с пълно право трябва да бъдем осъдени! Защо даваме обетите си и чествуваме празниците на цезарите чисти, трезви и умерени? Защо в радостния ден не засенчваме портите си с лаврови клонки и не заслепяваме дневния блясък със светилници? Достойно дело е да придадеш на дома си вид на нов бордей сред вихъра на всеобщото тържество.

5. Вие благоговеете пред второто по чин величие, откъдето възниква и второто ви обвинение спрямо нас, християните, заедно не чествуваме заедно с вас празниците на цезарите така, както внушаваше, че трябва да се честват по-скоро сгодният случай за задоволяване на страстите, отколкото здравият разум, още повече че нито скромността, нито благоприличието, нито свенливостта допускаха подобни прояви. В благоговейната ви почит към второто по чин величие аз все пак бих искал да изтъкна искрената ви вяра, за да не би случайно тези, които искат хората да ни смятат не за римляни, а за врагове на римските императори, да се окажат по-долни и от християните.

6. Обръщам се към римските граждани и към самия народ, чието родно място са седемте хълма, с въпроса дали латинският език пощади някой свой цезар. Свидетели са ми Тибър и гладиаторските школи.

7. Ако природата бе покрила човешкото сърце само с една прозрачна обвивка, през която да се виждат мислите му, щеше ли да има поне един римлянин, в чието сърце да не се отпечата сцената на редуващи се все нови и нови цезари, които оглавяват разпределени - ето на продоволствените дарения - и всичко това тъкмо в мига, когато всички възкликват: "Юпитер да ти умножи годините, императоре, като вземе от нашите"! Християнинът не би могъл да произнесе тази фраза, нито да пожелае възцаряването на нов цезар.

8. "Но това е простолюдието", казваш ти. Нека да е простолюдието, но това са все пак римляни, а именно простолюдието иска най-настоятелно наказание за християните. Явно останалите съсловия толкова по-искрено благоговеят пред императорския култ, колкото по-високо стъпало заемат в обществената йерархия. Никакъв враждебен дъх не полъхва от сената, от конниците, от армията, от самия дворец!

9. Откъде произхождат вашите касиевци, нигровци, албиновци? А откъде тези, които обсаждат цезаря "между двете лаврови горички"? Откъде пък тези, които се упражняват на палестрата, за да му прережат гърлото? Ами онези, които нападат двореца въоръжени, по-дръзки от всички сигериевци и партениевци? Всички те произхождат от средите на римляните, ако не се лъжа, т.е. не от средите на християните.

10. Тези хора на всичкото отгоре, като проявяваха неочаквано безчестието си, извършваха и жертвоприношения за благополучието на императора, и тържествено се

Апология на християнството

заклевах в неговия гений ту навън, ту вътре, а християните обявявах за обществени врагове.

11. Но и тези, които ежедневно биват разкривани като съучастници или поддръжници на престъпни шайки и оцеляват след прибирането на отцеубийците, окичват портите си с възможно най-свежите и кичести лаври, опушват предверията си с възможно най-високо окачените и бляскави светилници, поделят си форума за възможно най-изящните и великолепни ложета. Но целта им е не да празнуват всеобщите тържества, а да обърнат в своя полза обществените оброци по време на някой чужд празник и да осветят пример и образец за надеждата си, като променят дълбоко в сърцето си името на императора.

12. Същия дълг спрямо цезаря изпълняват и тези, които се допитват до астролози, до прорицатели, до птицегадатели и магьосници за живота на цезарите. Тези умения, изобретени от падналите ангели и забранени от Бога, християните не прилагат дори в своя изгода.

13. Но кой има нужда да проучва съдбата на цезаря освен този, който замисля или му желае злото или пък се надява на някакви облаги след смъртта му? Човек не се интересува за близките си и за господарите си с едни и същи намерения. По един начин любопитства обезпокоеният кръвен роднина, по съвсем друг - изплашеният роб.

XXXVI

1. Ако наричаните от вас "римляни" се окажат врагове, защо ние, считаните от вас за врагове, да не бъдем признати за римляни? След като се разкрива, че считаните за римляни са врагове, ние не можем едновременно да сме врагове и да не сме римляни.

2. При това благочестието, благоговението и верността, дължими на императорите, не се състоят в подобни служения, в които враждебността спрямо тях може да се изяви по-лесно, като е завоалирана, а в поведението, с което Бог ни заповядва да им засвидетелстваме почитта си толкова искрено, колкото и на всички хора.

3. Но подобна добронамереност ние сме длъжни да проявяваме не само към императорите. Ние правим добро на всички без изключение, защото го правим за себе си - не от хората получаваме отплата в пари или похвали, а от Бога, който отсъжда и въздава за благо-деянията, независимо какви са те.

4. Именно заради него ние сме едни и същи спрямо императорите и близките си. В еднаква степен ни е забранено да желаем зло, да вършим зло, да злословим и да сме злонамерени спрямо когото и да било. Това, което не ни е позволено спрямо императора, то не ни е позволено и спрямо всеки друг. А което не ни е позволено спрямо никого, то още по-малко ни е позволено спрямо самия император, който дължи величието си на Бога.

XXXVII

1. Ако ни е заповядано, както по-горе споменах, да обичаме враговете си, кого ни остава да мразим? Също така, ако ни е забранено да отвръщаме на обидата с обида, за да не се приравняваме към враговете си, кого ни остава да обиждаме?

2. Съдете сами за това. Колко пъти освирепяхте срещу християните, като следвахте отчасти собствена-та си душевна нагласа, отчасти законите си? Колко пъти

Апология на християнството

враждебната тълпа самоволно връхлиташе върху, нас с камъни и факли, дори когато вие ни оставяхте на спокойствие? Със същински вакханален бяс тя не пощадява дори мъртвите християни, а разкъсва, разпръсва, извлича било части, било цели тела от покоя на гроба, от убежището на смъртта.

3. Но забелязахте ли някога да сме сторили нещо на толкова много заговорници, възмездихте ли ни с нещо за неправдата, сторена ни от ожесточените чак до смърт наши преследвачи? А само една нощ с няколко факли би могла да ни осигури достойно отмъщение, ако ни бе позволено да отвърщаме на злото със зло. Но нека стоим далеч от мисълта Божието учение да подпалва хора, за да си отмъщава, или жестоко да страда, за да се утвърждава.

4. Ако искахме да се проявим и като отявлени ваши врагове, а не само като тайни отмъстителни, нима щяха да ни липсват хора и войски? Може би маврите или маркоманите, или партите, или които и да било народи, населяващи дадена област или собствената си територия, са по-многобройни от народа, на който принадлежи целият свят. Ние съществуваме едва от вчера, а вече изпълнихме света и всичко ваше — градове, острови, крепости, муниципии, площади, лагери, триби, декурии, дори дворецът, сенатът и форумът. Оставих- ме ви само храмовете!

5. Можем да добавим и войските ви, но ние дори само в една провинция сме повече от тях. Дори да бяхме неравностойни вам по брой, за коя война нямаше да сме годни и готови ние, които на драго сърце се оставяме да ни посичат, ако учението ни не позволяваше по-скоро да бъдем убивани, отколкото да убиваме?

6. Можехме да се сражаваме срещу вас без оръжие и въстания, само чрез несъгласието си, чрез омразата и предизвикания от нея разрив с вас. Ако ние, едно толкова голямо количество хора, се бяхме отлъчили от вас в някой отдалечен земен кът, загубата на толкова много граждани, независимо какви са те, щеше при всички случаи да посрами вашето господство, нещо повече - щеше да го накаже чрез самия факт на изоставянето.

7. Несъмнено щяхте да се ужасите от самотата си, от затихването на обществения живот и от един вид мъртвешкото вцепенение на света. Щяхте да търсите хора, на които да заповядвате. Щяха да ви останат повече врагове, отколкото граждани.

8. А сега поради множеството християни вие имате по-малко врагове, защото в лицето на християните притежавате почти всички граждани в почти всички градове. Но предпочетохте да ги наричате "врагове на човешкия род" вместо "врагове на човешкия грях".

9. А кой щеше да ви изтръгва от лапите на онези врагове, тайнствени и повсеместно опустошаващи разсъдъка и силите ви, имам предвид набезите на демоните, които прогонваме от вас безвъзмездно, даром? За нас щеше да е достатъчно голямо отмъщение дори само това, да бъдете достъпни за нечистите духове също като имот без стопанин.

10. Накрая, ние дори не помислихме да ви искаме отплата, задето така сигурно ви охраняваме, ние, които не само не сме ви в тежест, а дори сме ви нужни. Но вие предпочетохте да ни осъдите като врагове, нас, които явно сме врагове, но не на човешкия род, а на човешкия грях.

XXXVIII

1. Затова трябваше доста по-меко да се третира сред забранените сдружения тази общност, понеже тя не върши нищо, което налага срещу нея да се вземат предпазни мерки.

2. Ако не се лъжа, забраната на тези сдружения се обяснява с грижата за общественото спокойствие, за да не се разцепи държавата на части, което лесно би разстроило работата на комициите, съветите, куриите, събранията, дори зрелищата. А това би станало поради сътресенията, предизвикани от опитите за преврат, още повече че гражданите започнаха да използват продажната си и подкупна склонност към насилие с печалбар-ски цели.

3. А ние, понеже оставаме безразлични към домогването до почести и слава, не изпитваме никаква необходимост от сдружение и нищо не ни е по-чуждо от обществения живот. Ние признаваме една обща за всички държава - света.

4. Колкото до вашите зрелища, ние се отричаме от тях, понеже отричаме и суеверията, от които те произлизат, а освен това стоим настрана и от всичко, което се върши по време на тяхното провеждане. Нашата реч, взор, слух нямат нищо общо с безумието на цирка, с безсрамието на театъра, с безсърдечието на арената, с безсмислието на гимназиона.

5. На епикурейците бе позволено да обявят едно ново схващане за удоволствието - за тях то е невъзмутимост на духа. С какво тогава ви засягаме, като си имаме и ние различна представа за удоволствието? В края на краищата, ако не искаме да се забавляваме, то си е за наша сметка, не за ваша. Ние осъждаме, ще кажете, това, което на вас ви се нрави! Но и вас също не ви забавляват нашите удоволствия.

XXXIX

1. Ако съм успял да ви разкрия истината, сега вече ще ви изложа заниманията на "християнското сдружение", за да докажа, че са добри, след като заявих, че не са лоши. Ние сме едно цяло благодарение на съзнанието, че принадлежим на една и съща вяра, благодарение на това, че имаме едно учение и че ни свързва една надежда.

2. Събираме се заедно в една общност, за да обградим Бога с молитвите си, сякаш в плътни бойни редици. И тази сила се нрави на Бога. Ние се молим и за императорите, и за служителите, и за длъжностните им лица, и за благосъстоянието на този свят, и за спокойствието в обществения живот, и за отлагането на края на света.

3. Събираме се, за да си припомним Божиите Писания, тъй като характерът на днешните времена ни заставя да търсим в тях или предупреждения за бъдещето, или обяснения за миналото. Чрез светите слова подхранваме вярата си, извисяваме надеждата си, подсилваме увереността си, укрепваме учението си, като втъкаваме в него и преподаваните ни наставления.

4. По време на събранията си насърчаваме и порицаваме, сурово претегляме според Божията мярка. Отсъждаме много строго като хора, уверени, че са пред Божия взор. Ако някой съгреша дотолкова, че да отпадне от общността на молитвите ни, на събранията ни, на светите ни тайнства, това е най-тежката предварително произнесена присъда за бъдещия съд.

5. Сред нас предстоят изпитани старейшини, удостоени с доказана, а не със закупена почит, защото нищо Божие не се измерва с пари. Дори и да имаме обща каса, тя не се събира от "почетни суми", сякаш за откупуване на вярата ни. Всеки внася

Апология на християнството

скромната си лепта в определен ден от месеца или когато иска, при това само ако иска и само ако може. Всеки внася доброволно, не насила.

6. Това е един вид залог за благочестието. Той, естествено, се харчи не за пиршества, не за гуляй, нито пък за безсмислени разходи, а за храна и погребения на бедните, за момчета и момичета, останали без имот и родители, а също така и за престарели домашни прислужници, и за корабокрушенци. Ако някои хора пострадат в рудниците, по островите или в затворите, стига да е заради Божието учение, те се оказват под майчинските грижи на изповядваната от тях вяра.

7. Но в нечии очи именно тази активно проявяваща се любов ни жигосва с позорно клеймо. "Виж — казват - как се обичат помежду си" (понеже самите те се мразят помежду си) и "как са готови да умрат един за друг" (понеже самите те са готови по-скоро да се убиват един друг).

8. Колкото до обръщението "братя", с което се назоваваме един друг, те не могат да го разберат не по някаква друга причина според мен, а само защото сред тях зад всяко понятие за кръвно родство се крие едно лицемерно чувство. Ние сме и ваши братя по закона на природата, общата ни майка, макар че вие не сте истински хора, защото сте лоши братя. Колко по-справедливо се наричат братя и се считат за братя тези, които признаха Бога за свой общ Баща, които бяха закърмени с общия дух на светостта, които, ужасени от общото лоно на общото си неведение, се устремиха към общата светлина на истината?

10. Може би ни смятате за свои незаконни братя, защото не се рецитира нито една трагедия, посветена на нашето братство, или защото ползваме като братя семейното си наследство, което у вас изцяло разрушава братството.

11. Ние, които с духа и душата си се сливаме в едно, не се колебаем да споделим един с друг и имота си. Всичко ни е общо, освен жените.

12. Ние нарушаваме общото притежание само в това отношение, в което останалите хора го практикуват. Те не само си присвояват съпругите на приятелите си, но дори им предоставят своите с удивително спокойствие, като следват според мен обичаите на предците и на мъдреците си, гърците - на Сократ, а римляните - на Катон, които споделяха с приятелите си жените, за които се бяха оженили, за да им раждат деца.

13. Аз не знам дали жените всъщност не са го иска- ли - та какво има да се грижат за целомъдрието си, което съпрузите им раздаваха с лека ръка? О, образци на атинската мъдрост, на римското достолепие! И философът, и цензорът са просто сводници!

14. Какво чудно има, че една толкова голяма любов към ближния събира сътрапезници на пир? Вие издевателствате над нашите скромни трапези, като га наричате не само позорни заради мнимите престъпления, но и разточителни. Сякаш за нас се отнасят думите на Диоген: "Мегарците гуляят, сякаш утре ще умрат, а строят, сякаш никога не ще умрат".

15. Но всеки вижда по-лесно сламката в чуждото око, отколкото гредата в своето. Въздухът се прокисва, докато. повръщат от преяждане толкова триби, курии и декурии. На салиите ще им е нужен кредитор, когато се готвят да пируват. Счетоводители пресмятат разходите за десетъците на Херакъл и за жертвените трапези. По време на апатуриите, дионисиите и атическите мистерии се свиква цяла армия от готвачи. Пожарникарите се вдигат под тревога при вида на дима от пиршествата в чест на Серапис. Но само християнската трапеза се одумва!

16. Нашата вечеря разкрива смисъла си чрез името си - оусетпу, което на гръцки означава "любов". В колкото и големи разноски да се влиза, в името на благочестието е

Апология на християнството

полезно да се правят разходи, особено ако с това хранено подпомагаме бедните. Правим го не като вашите паразити, които в стремежа си към славата превръщат свободата си в робиня на натъпкания си сред оскърбителните подхвърляния стомах, а като смирени хора, на които Бог гледа с по-голяма грижа.

17. Ако поводът за угощението ни е достоен, според него преценявайте и реда, на които то се подчинява. То се корени в нашите религиозни задължения, които не допускат нищо пошло, нищо разюздано. Не може да се сяда на масата, преди да се вкуси от Божията молитва. Яде се, докато го изисква гладът. Пие се, докато го позволява свенът.

18. Засищат се като хора, които ще помнят и нощем, че трябва да служат на Бога. Говорят като хора, които знаят, че Бог ги чува. След като си измият ръцете и запалят свещниците, християните се приканват в средата, за да възпеят Бога който както може - по Светото Писание или по собствено вдъхновение. По този начин се установява кой колко е пил. Угощението свършва също с молитва.

19. После се разотиват, но не в бандите на убийците, не в шайките на бродягите, не в котилото на разврата, а със същата си предишна загриженост за скромност и свян подобно на хора, които са се нахранили не толкова с храната, колкото с учението.

20. Нека това "съборище" на християните с право бъде забранено, ако прилича на забранените, нека с право бъде осъдено, ако не се различава от осъдителните, ако някой се оплаква от него със същите основания, с които се надига оплакването и срещу другите сдружения.

21. Но няма ние сме се събрали някога, за да погубим някого? Събрани, ние сме същите, каквито сме и разпръснати. Заедно ние сме същите, каквито сме и поотделно - никого не нараняваме, никого не натъжаваме. Когато се събират достойни, добри хора, когато се срещат благочестиви, целомъдрени хора, това не трябва да се нарича "незаконно сдружение", а "законно събрание".

XI

1. Напротив, името "незаконно сдружение" трябва да се приписва на онези, които се наговарят, за да предизвикат омраза към достойните и почтените, кои- то зоват срещу кръвта на невинните. Като претекст за омразата си, също толкова неоснователен като нея, те изтъкват своето убеждение, че християните са причината за всички обществени беди, за всички народни нещастия от началото на света.

2. Ако Тибър се разлее из града, ако Нил не се разлее из полята, ако слънцето спре неподвижно, ако земята се разтърси, ако плъзнат епидемии, те веднага викват: "Християните - на лъва"! Как толкова християни на един-единствен лъв?...

3. Но аз ви питам преди Тиберий, т.е. преди първото пришествие на Христос, колко бедствия опустошиха света и Рим? Четем, че островите Хиера, Анафе, Делос, Родос и Кос потънали с хиляди хора в морето.

4. И Платон напомня, че парче суша, по-голямо от Азия и от Африка, било погълнато от Атлантика. Един земен трус пресуши Коринтския залив, а морският прибой стана причина откъснатата от Италия Лукания да получи името Сицилия. Тези неща нямаше как да станат, без да навредят на населението.

5. Къде бяха тогава (да не кажа християните, които презират боговете ви) собствените ни богове, когато потопаът заля целия свят или поне само равнините, както смяташе Платон?

Апология на християнството

6. Но те са живели след потопа - за това свидетелстват самите градове, в които са се родили и живели, които дори са основали. И тези градове нямаше да оцелеят до днес, освен ако и те самите не се бяха появили след прочутия потоп.

7. Палестина още не бе приютила юдейското множество от Египет и там още не бе уседнало племето, поставило началото на християнската общност, когато огненият дъжд унищожи съседните Содом и Гомор. И досега земята там мирише на пожар и ако все пак има някакви дървесни плодове, те могат да се вкусят само с поглед, защото при докосване се превръщат в прах.

8. Нито Етрурия, нито Кампания се оплакваха от християните, когато Вулсиний бе унищожен от небесен огън, а Помпеи - от съседния вулкан. В Рим още никой не почиташе истинския Бог, когато Ханибал благодарение на безпощадната си сеч при Кана оцени римските пръстени на един модий. Всички почитаха вашите богове, когато сеноните превзеха самия Капитолий.

9. За щастие, когато някакво зло сполетяваше градовете ви, храмовете биваха опустошавани също като крепостните стени. Следователно мога вече да заключа, че нещастията не произтичаха от храмовете, които сами бяха сполетявани от подобии нещастия.

10. Човешкият род винаги е разгневявал Бога. От- начало не изпълняваше задълженията си спрямо Него и понеже Го познаваше едва отчасти, той не само не потърси Този, Които му вдъхваше страхопочитание, но дори твърде бързо си измисли други богове, които да почита. После, понеже не потърси наставник в невинността и блюстител и съдник за вината, той закоравя във всички пороци и престъпления.

11. А ако го бе потърсил, щеше да го познае, и ако го бе познал, щеше да го почита, и ако го почиташе, щеше да изпита по-скоро благосклонността му, отколкото гнева му.

12. Човешкият род трябва да проумее, че и сега е разгневен същият Бог, които бе разгневен и в миналото, преди да се заговори за християните. Този род се ползваше от предоставените му Божий блага, преди да си измисли други богове. Защо тогава не може да разбере, че и злините идват от този, от когото не схвана, че идват и благата? Вината е на онзи, чиято е и неблагодарността.

13. И все пак, ако сравним предишните и настоящите бедствия, сегашните са по-незначителни, откакто Бог дари на света християните. От този миг невинността им смекчи неправдите на този век и започнаха да се появяват застъпници пред Бога.

14. Най-сетне, след като зимата сложи край на лятото с поройните си дъждове и след като приберете урожая, вие ежедневно се тъпчете и всеки момент сте отново готови за ядене. Докато баните, кръчмите и бордеите работят с пълна пара, вие принасяте на Юпитер жертви с молитва за дъжд, свиквате народа на религиозни шествия, наблюдавате небето над Капитолия, очаквате да се появят облаци от резбованите тавани на храмовете, а отвърщате взор от истинския Бог и от истинското небе.

15. Ние, напротив, изсушени от пости, изтощени от всякакъв вид въздържание, лишени от всички радости на живота, овалаяни във власеницата си и в праха, безспир молим небето и затрогваме Бога. Докато ние се домогваме до милосърдието му, вие почитате Юпитер, а пренебрегвате Бога.

XLI

1. Следователно вие сте вредни за човешките дела, вие сте съблазнителната примамка за всеобщите беди, вие, които презирате Бога, а почитате статуи! Във всеки случай по-вероятно е да се разгневи този, който е пренебрегван, отколкото тези, които са на почит.

2. Сякаш не са във висша степен несправедливи боговете, които заради християните наказват собствените си почитатели, вместо да отклонят от тях наказанието, заслужено от християните! "Но това обвинение - казвате - може да се отправи и срещу вашия Бог, който понася почитателите му да страдат заради неблагодарностите."

3. Но по-напред проумейте разпоредбите му и тогава няма да се обръщате срещу него. Този, който веднъж завинаги насрочи Вечния съд след края на света, няма преди края на света да ускори подбора си, който е предварителното условие за този съд. Бог е еднакво справедлив за целия човешки род - и когато помилва, и когато обвинява. Той пожела всичко да бъде общо за всички - и благата за нечестивите, и злините за чедата му, за да изпитаме всички чрез равностойния си жребий и благостта, и строгостта му.

4. Ние, неговите собствени ученици, обичаме благостта му и се боим от строгостта му. Вие, напротив, презирате и двете. Оттук следва, че всички бедствия на този свят, ако случайно ни сполетят, идват за нас като предупреждение от Бога, а за вас - като наказание.

5. А нас нищо не може да ни навреди. Първо, защото в този век не ни интересува нищо друго, освен едно - да го напуснем колкото се може по-скоро. Второ, защото ако ни сполетява някакво нещастие, то се дължи на вашите злодеяния. Но дори и да ни притискат някакви несгоди в съжителството ни с вас, ние с радост разпознаваме в тях събъдването на божествените пророчества, а това укрепява увереността и вярата ни в нашата надежда.

6. Но ако заради нас ви се изсипват всички злини от онези, които почитате, защо продължавате да почитате тези толкова неблагодарни, толкова несправедливи богове, които трябваше по-скоро да ви подкрепят и предпазват от бедите, връхлитали християните?

XLII

1. Но срещу нас повдигат и друго обвинение, като ни обявяват за безполезни в обществения живот. Как така? Та нали сме хора и живеем заедно с вас, та нали и храната, и облеклото, и начинът ни на живот, и житейските ни нужди са същите? Ние не сме брахмани или индийски гимнософисти, не сме горски обитатели или бегълци от живота.

2. Ние помним, че дължим благодарност на Бога, наш господар и творец. Затова не отхвърляме нито един плод на неговото творение, само се въздържаме, за да не го употребяваме прекомерно или погрешно. Ние съжителстваме с вас в този свят, без да избягваме форума, пазара, баните, кръчмите, магазините, странноприемниците, панаирите и останалите ви обществени места.

3. Плаваме и ние заедно с вас, заедно с вас воюваме и обработваме земята, и търгуваме. Сетне споделяме с вас изкусните си умения, правим всеобщ о достойние нашите изделия, за да ги ползвате и вие. Не знам как може да ви изглеждаме безполезни за вашата търговия, след като живеем с вас и от вас.

Апология на християнството

4. Ако и да не посещавам твоите церемонии, аз си оставам не по-малко човек в същия този ден. Не се къпя в навечерието на сатурналиите, за да не си губя и деня, и нощта, но се къпя в предназначения за тази цел и полезен за здравето ми момент, за да ми се съхранят и топлината, и цветът на тялото. Когато умра и ме изкъпят, ще мога достатъчно да си зъзна и да бледнея!

5. Не лягам по улиците по време на празниците на Либер, както навик имат звероукротителите в цирка, когато ядат за сетен път. И въпреки това винаги ям същата храна като теб.

6. Не си купувам венец за главата. Та какво значение има за теб за какао използвам цветята, след като така или иначе си ги купувам? Мисля, че е по-приятно да им се наслаждавам, когато са разпилени, несплетени, разпръснати навсякъде. Но дори когато са сплетени на венец, ние ги помириσαμε с носа си. Ако някой ги мирише с косата си, това си е негов проблем.

7. Не ходим на зрелища. Ако искам, ще си купя по-безпрепятствено от съответните магазини стоките, които се продават по тези сбирания. Вярно, не купуваме благовония. Ако арабите се оплакват от това, то нека сабеите знаят, че за християнските погребения се купуват повече и по-скъпи техни стоки, отколкото за окадяването на езическите божества.

8. "Едно е сигурно - твърдите вие - данъците за храмовете ежедневно се стопяват." Колко хора внасят все още скромната си лепта? Но ние нямаме възможност да помагаме и на хората, и на боговете ви - лъжци, а и не смятаме, че трябва да отделяме средства за други, освен за тези, които ни молят. Добре, нека Юпитер протегне шепата и ще получи, защото нашето милосърдие, между другото, харчи повече средства по улиците, отколкото вашата религия в храмовете.

9. "Но и останалите данъци - казвате - намаляват!" Достатъчно е, че останалите данъци се събират благо- дарение на християните, които честно си плащат дължимото, защото избягват да лъжат за чужда сметка. Ако се начислят щетите за обществената хазна от вашите злоупотреби и от официално обявяваните от вас лъжливи суми, нашата сметка лесно би могла да се направи, защото единствената загуба, от която имате основание да се оплаквате, се компенсира от пълния порядък във всички други отношения.

XLIII

1. Открито ще призная, че някои хора с право могат да се оплачат от християните, задето не им носят никаква печалба. На първо място, това ще са сводниците, съблазнителите, развратниците, после - убийците, отровителите, магьосниците, а също така и гадателите, прорицателите, астролозите.

2. Да сме безполезни за тях наистина е голяма полза. И все пак, каквото и да губят вашите сделки заради общността ни, то може при всички случаи да се компенсира с друг вид подкрепа. Колко цените - не, нямам предвид тези, които прогонват от вас демоните, нямам предвид и тези, които се молят на Бога и за вас, защото вие не вярвате в това - а тези, от които няма защо да се боите?

XLIV

1. Но в действителност никой не обръща внимание на тази, колкото голяма, толкова и реална загуба за обществото, никой не оценява огромната щета за държавата, когато ни обричат на смърт, нас, толкова праведни, когато ни избиват, нас, толкова невинни.

2. Призоваваме за свидетели вашите собствени наказателни актове, защото вие ежедневно оглавявате процесите срещу затворници и завършвате обвинителните протоколи със собствените си присъди. Колко виновници с най-различни присъди минават пред изпитателния ви взор! Кой убиец, кой крадец, кой светотатец или осквернител, или пък похитител в баните е регистриран в тези актове и като християнин? След като християните се изправят на съд с обвинението, че са християни, кой от тях е такъв престъпник, за какъвто го обявява името му?

3. От ваши хора гъмжи вечно затворът, от ваши хора се задъхват вечно рудниците, с ваши хора се тъпчат вечно зверовете, с ваши хора уредниците на зрелищата хранят вечно тълпите от престъпници. Никой християнин не е записан в тези актове по друга причина, освен задето е християнин. А ако е записан и за нещо друго, той вече не е християнин.

XLV

1. Следователно единствено ние сме невинни! И какво чудно, ако това е наша необходимост. А наистина е така. Бог ни научи на невинност и ние я опознахме съвършено, защото ни бе разкрита от съвършен Учи-тел, и твърдо я спазваме, защото ни бе поверена от Съдия, когото не можем да не зачитаме.

2. А на вас ви я завеща човешкият критерий и ви я наложи човешкото господство. Затова не притежавате нито пълно, нито вдъхващо страхопочитание учение за истинската невинност. Колкото е способна човешката мъдрост да определи кое е истински добро, толкова е способна и човешката мощ да го осъществи. Колкото лесно може да се заблуди първата, толкова лесно може да се пренебрегне и втората.

3. При това коя заповед е по-съдържателна: "Не убивай!" или "Не гневи никого!?" Кое е по-съвършено - да забраняваш прелюбодеянието или да възпираш дори от похотливи погледи? Кое е по-мъдро - да забраниш само злодеянието или и злословието? Кое е по-важно - да не допускаш неправда или да не позволяваш да и се отвърща?

4. Но знайте добре, че и собствените ви закони, които изглежда ви насърчават към невинността, са имали за образец Божия закон, които е по-древен! Но вече говорихме за времената на Мойсей.

5. Колко е голям авторитетът на човешките закони, след като на човек му се удава и да им се изплъзва твърде често, като тайно ги нарушава, и да ги пренебрегва понякога било по своя воля, било по принуда?

6. Помислете и за краткотрайността на което и да било наказание - то не ще трае след смъртта. Затова и Епикур омаловажава всяко мъчение, като твърди, че малкото е незначително, а голямото не ще бъде продължително.

7. Единствено ние, които стоим пред изпитателния поглед на всевиждащия Бог и предварително знаем, че отреденото от Него е вечно, се стремим към невинността поради пълното ни знание и поради невъзможността да се укрием, и поради грандиозното мъчение, което е не само продължително, но и вековечно. Ние се боим от

Този, от когото ще трябва да се бои и самият ни съдия - от Бога се боим, не от проконсула.

XLVI

1. Дадохме отпор, мисля, на обвиненията във всички престъпления — обвинения, които жадуват християнска кръв. Изложихме основната си позиция и средствата, с които бихме могли да докажем, че тя е именно такава, каквато я изложихме - това са вярата и древността на Божиите Писания, а също така и признаването на духовните сили - ангели и демони. Кой ще дръзне да ни опровергае, но не с изкусно слово, а с доводи, основани на истината, с каквито и ние построихме доказателствата си?

2. Но в мига, в които нашата истина, макар и невероятна, се открие за всички - при все че тя води до признаване на превъзходството на нашата религия, което вече стана известно чрез практиката и човешкото общуване - всички я схващат далеч не като Божие откровение, а като една от разновидностите на философията. "И философите - казвате вие - ни съветват и препоръчват същото: да тачим невинността, справедливостта, търпимостта, умереността, целомъдрието." Защо тогава ни сравнявате с тях само относно съдържанието на учението, а не ни поставяте наравно с тях и относно неговата свобода и неприкосновеност? Или защо и те не са натоварени със задълженията, при чието неспазване ние се подхвърляме на риск?

4. Кой принуждава философа да жертвопринася или да се кълне, или да изнася фенери по пладнe без никаква нужда? Нещо повече, философите открито низвергват боговете ви и нападат обществените пред- разсъдъци в творбите си, а вие ги възхвалявате. Мнозина лаят дори срещу принципите, а вие ги търпите и ги обдарявате със статуи и пари, вместо да ги хвърлите на зверовете. –

5. И с пълно право - та те се наричат философи, а не християни. Званието "философ" не прогонва демоните. И нищо чудно - философите поставят демоните непосредствено след боговете. На Сократ принадлежи фразата: "ако демонът ми позволи". Същият този Сократ, макар и донякъде да знаеше истината, като отричаше боговете, все пак в края на живота си заръча да се принесе петел в жертва на Асклепий. Той стори това вероятно от почит към баща му Аполон, задето оракулът му го бе обявил за най-мъдрия измежду хората.

6. О, безразсъдни Аполоне! Ти даде доказателство за мъдростта на човека, които отричаше съществуването на боговете! Сред колкото силна омраза гори истината, сред толкова силна омраза потапя тя и този, които искрено я изповядва. А които я подправя и преиначава, с тази своя слава печели благоприятното положение на нейните гонители.

7. Философите, които враждебно осмиват и презират истината, привидно достигат до нея и като я подправят, я изопачават. Те гонят само славата, а християните по необходимост се стремят към истината и честно я изповядват, защото са загрижени единствено за спасението си.

8. Следователно ние противно на вашето мнение не сме равни с философите нито по знанията, нито по учението си. Какъв сигурен отговор успя да даде Талес, прословутият първенец сред естествоизпитателите, на Крез, когато го попита за божеството?

9. А всеки християнин, дори най-обикновеният занаятчия, открива и посочва на другите Бога, а след това с делата си доказва всичко, което за философите е предмет на изследване относно Бога, макар и Платон да твърди, че да се открие творецът на

Апология на християнството

Вселената никак не е лесно, а да се разясни на всекиго, ако бъде открит, е също толкова трудно.

10. Ако пък отправят обвинения срещу целомъдрието ни, ще ви прочета един пасаж от присъдата на Сократ в Атина: "обявява се за развратител на младежите". А християнинът не сменя дори съпругата си. Знам, че куртизанката Фрина изгаряла от страст по легналия връз нея Диоген. Чувам, че някой си Спевзип от школата на Платон бил убит, докато прелюбодействал. А християнинът се ражда като мъж само за съпругата си.

11. Като се самоослепява, защото не можел да гледа жените, без да ги пожелае, и защото страдал, ако не можел да ги притежава, Демокрит всъщност признава необуздаността си чрез това самонаказание. А християнинът със здравите си очи изобщо не вижда жените - той в душата си е спял за похотта.

12. Ако трябва да защитя нашата умереност, ето ви Диоген, който с калните си крака гордо тъпче гордия пиедестал на Платон. А християнинът дори с бедняка не се държи оскърбително и горделиво.

13. Ако трябва да споря за нашата скромност, ето ви Питагор, който се домогва до тиранична власт в Турий, а Зенон — в Приена. А християнинът не се стреми дори към поста на едил.

14. Ако трябва да започна дебати за хладнокръвието, ето ви Ликург, който си пожела гладна смърт, задето спартанците бяха внесли поправки в законите му. А християнинът дори след присъдата изказва само благодарности. Ако трябва да сравня и верността, ето ви Анаксагор, който отказа да отпусне заем на гостуващите му приятели. А християнина и в чужбина го наричат "верен".

15. Ако трябва да се спра на нашата прямота и естественост, ето ви Аристотел, който принуди своя близък приятел Хермий да напусне мястото си опозорен. А християнинът не оскърбява дори врага си. Същият този Аристотел ласкаел Александър, когото по-скоро трябвало да напътства, толкова недостойно, колкото Платон се продал на Дионисий за едната прехрана.

16. Аристип, целият в пурпур и под великата маска на достолепието, тънел в разкош, а Хипий бил убит, докато залагал капан за държавата. Нито един християнин не се е опитал никога да стори нещо подобно в защита на събратята си, смазани от всякакви жестокости.

17. Но някой ще каже, че и сред нас определени хора се отклоняват от правилата на учението си, Такива хора ние преставаме да ги считаме за християни. Философите, напротив, именно с подобни дела запазват сред вас славата си и почитта към мъдростта си.

18. Какво сходство има тогава между философа и християнина, между ученика на Гърция и ученика на небето, между загрижения за славата си и загрижения за препитанието си, между боравещия с думи и бора-вещия с дела, между създателя и опустошителя, между фалшификатора и възстановителя на истината, между нейния грабител и пазител?

XLVII

1. Тук ми идва на помощ доказаната по-горе древност на Божието Писание, защото на нея по-лесно ще повярвате, че Светото Писание е съкровищницата на всяка следваща мъдрост. Ако не възнамерявах да огранича труда си в един том, щях да се разпростра, за да ви докажа и това.

Апология на християнството

2. Кой поет, кой софист н е бе пил от извора на пророците? Оттам и философите утоляваха жаждата на търсещия си гений, така че с тях ни сближава всъщност това, което те взеха от нас. Тъкмо затова според мен философията бе прогонена от някои градове - имам предвид Тива, Спарта и Аргос.

3. Ако хората, закопнели, както казахме, единствено за слава и за дар слово, в домогването си до нашите истини се натъкнеха на нещо в Свещеното Писание благодарение на любопитството си, те веднага си гб присвояваха, но не бяха нито достатъчно убедени в Божествения му характер, та да не го преиначават, нито достатъчно сведущи, защото Свещените книги тогава бяха все още непонятни и обгърнати в тайнственост дори за самите юдеи, на които принадлежаха.

4. Колкото по-проста е една истина, толкова повече човешката придирчивост се колебае и отказва да и повярва, като по този начин прави несигурно дори снова, което вече е установила като сигурно.

5. Та след като откриха само Бога и нищо повече, те не се задоволиха да го познаят такъв, какъвто го бяха открили, а разсъждаваха за свойствата, природата и местонахождението му.

6. Едни твърдяха, че е безплътен, други - че е от плът, например платониците и стоиците; едните, че е съставен от атоми, други - от числа, например епикурейците и питагорейците, а трети - че е от огън, както му се струвало на Хераклит. Според платониците той се грижел за всичко, а според епикурейците, напротив, бездействал и нехаел и бил, така да се каже, непри- чом в човешките дела.

7. Стоиците считали, че е разположен извън света и върти отвън тази грамада като грънчар, а платониците - че е поместен в света и че стой подобно на кормчията вътре в това, което управлява.

8. По същия начин се различават и мненията им относно света - роден ли е, или нероден, има ли край, или ще трае вечно. Така си противоречат и относно природата на душата - едни твърдят, че е Божествена и вечна, други - че е тленна. Всеки прибавя или преправя по нещо според личния си усет.

9. Не е никак чудно, че изобретателността на философите преиначава древните ни текстове. Някои хора от техните среди по собствено усмотрение приспособиха дори Новозаветните ни писания към своите философски постулати и изведоха от единствения прав път много странични и неясни пътеки. Подчертавам това, за да не се стори някому, че известните разновидности на това учение ни оприличават в това отношение на философите и за да не се стигне до заключението, че поради тези различия се изопачава истината.

10. Срещу фалшификаторите на нашето учение веднага ще излезем с пояснението, че единственото мерило за истината е онова, кое-то произлиза от Христос и се разпространява от преките му ученици, спрямо които тези враждебни нему тълкуватели се оказват много по-късни.

11. Всичко, което се противопоставя на истината, е сътворено от самата нея, а противопоставянето е дело на духовете на заблудата. Те подстрекават подобни изопачавания на спасителното ни учение, те внушават и някои измислици, за да подсилат уж доверието към истината чрез сходството им с нея или по-скоро да си присвоят това доверие. Благодарение на това човек решава, че не трябва да се вярва на християните, след като не трябва да се вярва и на поетите, и на философите, или заключава, че по-скоро трябва да се вярва на поетите и философите, след като не трябва да се вярва на християните.

12. И така, подиграват ни, когато предричаме Божия Съд. Но и поетите, и философите поставят съда също в преизподнята. Надсмиват ни се, когато заплашваме с

Апология на християнството

геената, която представлява подземно вместилище на приготвени за наказание тайнствен огън. Но и в царството на сенките има река на име Пирифлегетон ("огнен пламък").

13. Ако ние наричаме "рай" мястото на Божията красота, отредено за душите на светците, отделено от целия останал свят с един вид стена посредством онзи огнен пояс, то Елисейските полета си присвоиха доверието на всички.

14. Откъде, питам ви аз, се взеха у поетите и философите тези представи, толкова сходни с нашите? Отникъде другаде освен от нашите тайнства. И ако е така, нашите тайнства, които са по-ранни, са по-надеждни и по-достоверни, щом като дори техните подражания спечелиха хорското доверие. А ако са плод на въображението им, то нашите тайнства ще се окажат подражания на нещо по-късно от самите тях. Но логиката на нещата не допуска това, защото сянката никога не предшества тялото, нито отражението - първообраза.

XLVIII

1. Добре тогава, ако някой философ твърди, както например Питагор по думите на Лаберий, че мулето се преражда в човек, а жената - в змия, и ако, използвайки красноречието си, насочи всичките си доводи в подкрепа на това свое мнение, нима не ще предизвика единодушното ви съгласие и не ще ви внуши доверие? Човек би могъл да се убеди, че трябва дори да се въздържа от животинското месо, за да не би случайно да се нагости с вол, в които се е преродил някой негов прадядо. Но ако един християнин уверява, че човек ще оживее отново в човек и Гай - в същия Гай, тълпата веднага се озърта за някой пикочен мехур и го прогонва не само с кръсци, но и с камъни.

2. Сякаш презумпцията, че човешките души трябва да се вселяват поред в много тела, не налага те да се възвръщат в същите тела! Та нали да се възвърнат означава да станат това, което са били! Понеже ако не станат това, което са били, т.е. възплътени в човешко тяло, при това в същото, те вече не ще бъдат същите, каквито са били. Тогава как ще твърдят, че са се възвърнали, щом като вече няма да са същите? Те или няма да бъдат същите, ако станат нещо друго, или няма да бъдат в друго тяло, ако си останат същите.

3. При повече свободно време щяхме да се нуждаем от много цитата, ако искахме да се позабавяваме по проблема, кой в какво животно ще се превърне. Но в подкрепа на тезата, която вече изложихме, много по-достоверно е предположението, че човек ще оживее в човек, независимо какъв, стига да е човек, така че даден тип душа ще се възстанови в същия тип, ако не и в същия лик.

4. Но тъй като повод за това възкресение е определеният от Бога Съд, човек непременно ще се представи същият, какъвто е бил, за да получи от Бога въздаяние за делата си - добри или лоши. Ще се представят и телата за това, защото душата не може сама без солидна материя, т.е. без плът, да понесе каквото и да било. Това, което душите трябва да изтърпят по Божия присъда, не са го заслужили без плътта, в която са извършили всичките си дела.

5. Но как, питаш ти, може да се възстанови една вече разложена материя? Погледни самия себе си, човече, и ще разбереш. Помисли какво си бил, преди да съществуваш. Също нищо, защото щеше да си спомняш, ако си бил нещо. Следователно ти, който си бил нищо, преди да съществуваш, ще станеш пак нищо, когато престанеш да съществуваш. Защо тогава да не можеш отново да възникнеш от

Апология на християнството

нищото по волята на същия Творец, който и първият път пожела да възникнеш от нищото?

6. Какво необичайно ще ти се случи? Ти, който не съществуваше, си създаден и, след като изчезнеш, повторно ще бъдеш създаден. Дай си сметка, ако можеш, как си бил създаден и тогава питай как ще бъдеш създаден. Твърде лесно е все пак да станеш това, което някога си бил, след като не е трудно да станеш и това, което никога не си бил.

7. Вероятна ще се подхвърли на съмнение могъществото на Бога, който създаде огромното тяло на света от нищо, а то е същото, сякаш го е извлякъл от празнотата и нищото на смъртта, който го одухотвори чрез одухотворяващия всичко Дух, който го беляза като доказателство за възкресението на хората.

8. Светлината ежедневно угасва и пак засиява, мракът също отстъпва и настъпва, звездите умират и оживяват, сезоните свършват и започват, плодовете се изчерпват и отново се раждат, семената не дават богат плод, без да изгният и да се разложат: всичко се съхранява, като загива, всичко се обновява, като умира.

9. Ти, човече с толкова велико име, ако си проумял поне от Питийския надпис, че си господар на всичко, което умира и възкръсва, нима си мислиш, че умираш винаги? Където и да е пръснато тялото ти, ще възкръснеш. Каквато и материя да те унищожи, да те погуби, да те погълне, да те превърне в нищо, ще те върне обратно. Самото нищо принадлежи на Този, Комуто принадлежи всичко.

10. Тогава, питате, винаги ли ще трябва да се умира и да се възкръсва? Ако властелинът на всички неща бе отредил да е така, ти пряко волята си щеше да понесеш закона на съществуването си. Но той отреди да стане така, както бе предрекъл.

11. Разумът, който състави целостта на всемира от разнородни елементи по такъв начин, че единството да спои всички противоположни същности - празно и пълно, одушевено и неодушевено, познаваемо и непознаваемо, светлина и мрак, живот и смърт, същият този разум съчета във вечността два века - първият, в който живеем от сътворяването на света, тече към своя край поради времевата си преходност, а вторият, който очакваме, ще продължи чак до безконечната вечност.

12. Когато настъпи тази граница, този предел между двата века, така че да премине образът на този свят, също така преходен, спуснат като театрална завеса пред установената от Бога вечност, тогава ще възкръсне целият човешки род, за да получи възмездие за всичко, заслужено в този век, добро или зло, и за да се понесе след това сред величествения безкрай на вечността.

13. Вече не ще има смърт, не ще има възкресение, а ще бъдем винаги същите като сега и не ще станем други и впоследствие. Служителите на Бога ще бъдат винаги при Него, обгърнати в субстанцията на вечността. Нечестивите и прегрешилите пред Бога ще бъдат наказани с огън, също така вечен, който ще им осигури нетление благодарение на собственото си божествено естество.

14. Философите знаят каква е разликата между тайнствения и обикновения огън. Тези два вида огън са напълно различни - единият служи на хората, другият изпълнява Божията присъда, като ту свлича светкавици от небето, ту изригва от земните недра през планинските върхове, но не унищожава това, което обгаря, а го възстановява в същата степен, в която го погубва,

15. Затова вечно димящите планини си остават цели и поразеният от небето оцелява, така че никакъв огън да не може да го изпепели. Това е свидетелството за вечния огън, това е пример за вечната присъда, която осъществява наказанието. Планините горят и продължават да съществуват: какво да кажем тогава за провинилите се, за Божиите врагове!

XLIX

1. Това са вярванията, които само у нас считат за предразсъдъци, а у поетите и философите - за висша мъдрост и забележително дарование. Те са мъдри, а ние сме безумни. Те трябва да бъдат почитани, а ние - осмивани, дори наказвани.

2. Да допуснем за момент, че това, което отстоява- ме, е наистина предразсъдък. Добре, но е необходимо. Да кажем, че е нелепо. Добре, но е полезно, ако повярвалите в него се принудят да станат по-добри поради страх от вечното наказание и поради надежда за вечното блаженство. Не е в ничий интерес да се наричат лъжливи и да се считат за нелепи вярванията, които е в интерес на всички да се приемат за истински. Изобщо не е позволено под никакъв претекст да се осъждат неща, които принасят някаква полза. Вие, самите вие страдате от предразсъдъка, който осъжда полезните неща.

3. Впрочем дори да бяха лъжливи и нелепи, тези вярвания все пак не са вредни за никого. Те са подобни на много други, на които не налагате никакви наказания и които са празни и измислени, а остават необвинени и ненаказани, сякаш са безобидни. Подобни вярвания трябва да се осъдят (ако изобщо това е необходимо) на присмех, не на мечове, на кладни, на кръстове и на дивите зверове.

4. От тази жестока несправедливост се опиянява и ликува не само заслепената тълпа, но дори и някои от вас, които се домогват до одобрението на тълпата именно чрез тази несправедливост и се хвалят, сякаш цялата власт, която имате над нас, не зависи от нашата собствена воля!

5. Аз съм християнин само ако искам. Следователно ще ме осъдиш само ако искам да бъда осъден. Но тъй като нямаше да имаш над мен властта, която имаш, ако аз не исках, то властта, която имаш, зависи от моята воля, не от твоята сила.

6. Затова тълпата напразно се радва на нашите гонения. Радостта, която тя счита за своя, е всъщност наша, защото ние предпочитаме да бъдем осъдени, вместо да се отречем от Бога. Напротив, тези, които ни мразят, бе редно да страдат, а не да се радват, защото ние получихме това, което предпочетохме.

L

1. "Тогава - питате вие - защо се оплаквате, че ви преследваме, щом искате да страдате, вместо да обичате тези, благодарение на които понасяте желаните от вас мъки?" Ние очевидно искаме да ги понасяме, но така, както никой не понася с удоволствие войната поради неизбежните ужаси и рискове.

2. Той все пак се сражава с всички сили и се радва, ако победи в сражението, макар че се е оплаквал от него, защото се сдобива и със слава, и с плячка. А за нас призоваването на съд е същинско сражение, защото там се сражаваме в името на истината с риск за живота си. Победата ни е да добием това, за което се сражаваме. Тази победа осигурява и славата на богоугодността, и плячката на живот във вечността.

3. Загиваме. Да, но след като получим желаното. Значи всъщност побеждаваме, когато ни посичат, избавяме се, когато ни убиват. Наричайте ни, щом ви се харесва, "хора на лозата" и "хора на полуколелата", защото изгаряме привързани към полуколела или обвити в лози. Това е облеклото на нашата победа, това е нашата туника, общита с палми, в такава колесница триумфираме.

Апология на християнството

4. С право не се нравим на победените, с право ни считат за "отчаяни и обречени". Но това отчаяние и тази обреченост у вас развяват знамето на мъжеството в името на славата и прочутото име.

5. Муций на драго сърце остави десницата си върху олтара: о, какъв велик дух! Емпедокъл цял-целеничък се предаде на пожарищата на Етна: о, какъв могъщ разум! Основателката на Картаген пожертва втория си брак заради кладата: о, слава на непорочността и целомъдрието!

6. Регул понесе с цялото си тяло мъките на кръста, само и само да не размени живота си срещу живота на повече врагове: о, храбър мъж, излязъл победител дори в пленничеството си! Анаксарх, когато го удряли с чукало, сякаш е ечемичена каша, казвал: "Удряй, удряй кожата на Анаксарх, все едно Анаксарх не го удряш"! О, величав философски дух, които се шегува дори в сетния си час!

7. Пропускам тези, които си спечелиха име, като погинаха от собствения си меч или от някаква друга по-лека смърт. Ето че вие увенчавате със слава дори надпреварата в мъченията!

8. Една атинска блудница, след като и последният и мъчител капнал от умора, сама си отхапала езика и го изплюла в лицето на свирепия си тиранин, за да се лиши от възможността да говори и да признае за съзаклятието дори и да поиска, когато изтезанията я сломят.

9. Зенон от Елея, запитан от Дионисий какво дава на човека философията, отвърнал: "освобождаване от страстите". Но пребит до смърт с бичове по заповед на тиранина, белязал прословутата си мисъл с търпение до сетния си дъх. Знае се, че убийствата на спартанските деца, по-ожесточени в присъствието на близките им, които насърчавали убийците, донасяли на съответния дом поради стоическата му твърдост толкова по-голяма почит, колкото повече кръв се пролеела.

10. О, ти слава - узаконена просто защото си човешка! В презрението ти към смъртта и към всеки вид жестокост на теб не ти се вменява нито никакъв налудничав предразсъдък, нито някаква отчаяна решимост. В името на отечеството, на родната земя, на империята, на приятелството ти е позволено да понасяш това, което не ти е позволено да понасяш в името на Бога!

11. На всички тези хора вие изливате статуи, рисувате портрети, изсичате надписи, за да ги увековечите! Чрез тези паметници вие сами, доколкото можете, предоставяте на мъртвите един вид възкресение. А мислите, че който се надява на възкресение от Бога, ако страда в негово име, е безумен!

12. Но хайде, достойни управници, много по-достойни в очите на тълпата, ако и принасяте в жертва християни, хайде, разпъвайте ни, изтезавайте ни, осъждайте ни, изстребвайте ни: вашата несправедливост е доказателство за нашата невинност! Затова Бог търпи ние да понасяме тези страдания. Като обричате една християнка по-често на сводника, отколкото на лъва, вие признавате, че за нас загубата на целомъдрието е по-страшна от всяко наказание и от всяка смърт.

13. Която и да било ваша жестокост, дори най-изтънчената, не постига нищо: тя по-скоро привлича към нашето учение. Колкото ни избивате, повече ставаме: семе е християнската кръв!

14. Мнозина сред вас ви насърчават твърдо да понасяте болката и смъртта, например Цицерон в "Тускулански беседи", Сенека в "За случайностите", Диоген, Пирон, Калинин. Но техните слова не печелят толкова много ученици, колкото християнските дела.

15. Самото "твърдоглавие", което вие нападате, е достатъчен учител. Кой не ще се вдигне, когато го съзре, да издири какво се таи дълбоко в него? Кой не ще се

Апология на християнството

присъедини, когато го издири, и не ще пожелае да страда, когато се присъедини, за да спечели цялата милост на Бога, за да получи от него пълно опрощение с цената на кръвта си?

16. Всички грехове се опрощават на мъчениците. Ето защо сме благодарни на вашите присъди. Ето в какво се изразява противоречието между Божиите и човешките дела - вие ни осъждате, а Бог ни освобождава.